

SVERIGES KUST OCH SKÄRGÅRDAR
- en faktasamling om boende, arbete,
service och kommunikationer

2

6 ÖBEFOLKNINGEN I LANDETS SKÄRGÅRDSREGIONER

År 2002 utgjorde befolkningen på öar utan broförbindelser nästan 31 900 personer. 86 procent, alltså 27 500, bodde på öar i regionen *Västkusten* och i regionen *Stockholm-Uppsala-Södermanland*.

Under de fem åren mellan december 1997 och december 2002 har den totala öbefolkningen ökat med tre procent. En markant ökning har skett i regionen *Stockholm-Uppsala-Södermanland* med 8,2 procent, men även i regionerna *Västkusten* och *Insjööarna* har det skett en befolkningsökning, om än avsevärt mindre. *Västkustens* ökning är mindre än *Stockholm-Uppsala-Södermanlands*, trots att befolkningen är mer än dubbelt så stor. I regionerna *Blekinge-Skåne*, *Östergötland-Kalmar* och *Norrlandskusten* har befolkningen minskat.

År 2002 hade Gotlands kommun 57 381 invånare. Av dessa var 629 personer folkbokförda på Fårö. Under perioden 1997 till 2002 har befolkningen ökat med 30 personer. Närmare analyser av demografiska förhållanden på Gotland finns inte i denna faktasamling. För mer uppgifter om Gotland, se kapitel 5.5.

TABELL 1. BEFOLKNING PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE 2002 OCH DESS FÖRÄNDRING 1997-2002.

Region							Förändr %
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1997-02
Norrlandskusten	606	596	602	599	596	593	-2,1
Stockholm-Uppsala-Södermanl.	7 568	7 628	7 795	7 936	8 055	8 189	8,2
Östergötland-Kalmar	593	594	589	562	539	571	-3,7
Blekinge-Skåne	1 078	1 048	1 013	1 008	1 006	1 020	-5,4
Västkusten	18 970	18 981	19 039	19 144	19 214	19 310	1,8
Insjööarna	2 140	2 164	2 185	2 246	2 254	2 202	2,9
Totalt	30 955	31 011	31 223	31 495	31 664	31 885	3,0

Den starkaste ökningen under hela perioden 1997 till och med 2002 i *Stockholm-Uppsala-Södermanland*, har skett på öar med goda pendlingsmöjligheter till fastlandet, men även på öar med sämre förbindelser ökar befolkningen något.

TABELL 2. BEFOLKNING PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE 2002 OCH DESS FÖRÄNDRING 1997-2002. STOCKHOLM-UPPSALA-SÖDERMANLAND.

Stockholm-Uppsala-Södermanland Öar med							Förändr %
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1997-02
God tillgänglighet	1 864	1 923	2 027	2 142	2 178	2 273	21,9
Låg tillgänglighet	4 364	4 381	4 442	4 457	4 533	4 574	4,8
Dålig tillgänglighet	1 340	1 324	1 326	1 337	1 344	1 342	0,1
Totalt	7 568	7 628	7 795	7 936	8 055	8 189	8,2

Se definitioner i kapitel 3.

TABELL 3. BEFOLKNING PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE 2002 OCH DESS FÖRÄNDRING 1997-2002. VÄSTKUSTEN.

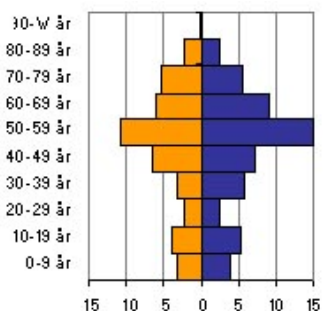
Västkusten Öar med							Förändr %
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1997-02
God tillgänglighet	14 275	14 347	14 461	14 561	14 631	14 739	3,3
Låg tillgänglighet	4 464	4 412	4 353	4 347	4 361	4 336	-2,9
Dålig tillgänglighet	231	222	225	236	222	235	1,7
Totalt	18 970	18 981	19 039	19 144	19 214	19 310	1,8

6.1 BEFOLKNINGENS SAMMANSÄTTNING

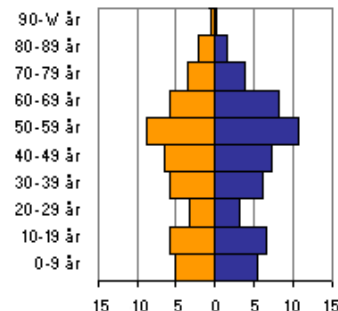
Befolkningspyramider är ett sätt att illustrera befolkningsstrukturen i en region med avseende på ålder och kön. Kartan nedan visar befolkningen år 2002 fördelad på de sex regionerna och tio års åldersintervall. Den högra sidan är männen och den vänstra är kvinnorna.

FIGUR 1. BEFOLKNINGSSTRUKTUREN PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE ÅR 2002 PER REGION. **PROCENT.**

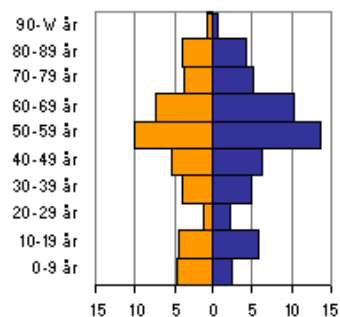
Norrlandskusten

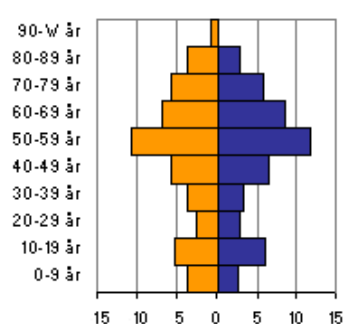
Stockholm-Uppsala-Södermanland

Östergötland-Kalmar

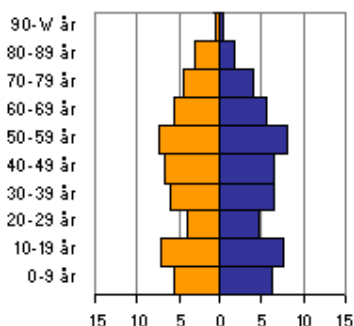

Blekinge-Skåne

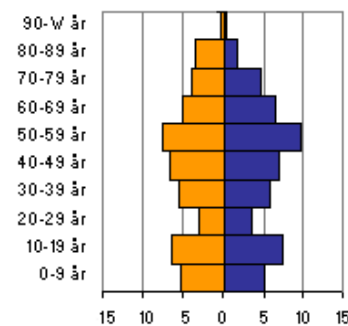

■ män
■ kvinnor

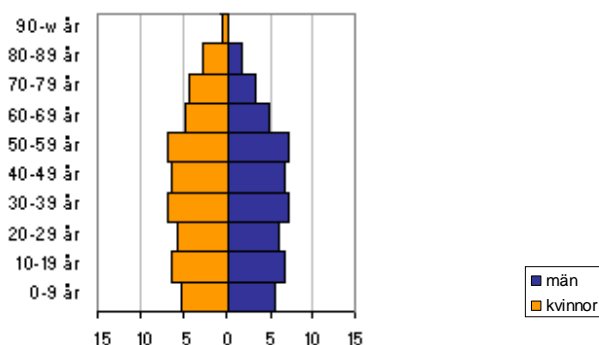
Västkusten

Insjöarna

Riket totalt

En bred bas visar på en god tillväxt av barn, såväl födda som inflyttade. Exempel på den typen är regionerna *Västkusten*, *Stockholm-Uppsala-Södermanland* och *Insjöarna*. Det är också dessa regioner som har en befolkningsökning, vilket konstaterats ovan.

En tyngdpunkt i pyramiden som är förskjuten uppåt, visar på en stor äldre befolkning. Exempel på den typen av befolkningspyramid är regionerna *Norrlandskusten*, *Östergötland-Kalmar* och *Blekinge-Skåne*. Här är basen förhållandevis tunn, vilket innebär ett kraftigt behov av inflyttning av personer i barnafödande åldrar.

I pyramiderna skönjer man även ett kvinnunderskott, vilket även åskådliggörs i tabellen nedan. Det är ett kvinnunderskott i samtliga områden, men framför allt är det underskott i *Norrlandskusten* och *Östergötland-Kalmar* men även i *Stockholm-Uppsala-Södermanland*.

TABELL 4. BEFOLKNINGENS FÖRDELNING PÅ KÖN PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE

Region	Befolkningen 2002	
	Män	Kvinnor
Norrlandskusten	57%	43%
Stockholm-Uppsala-Södermanland	53%	47%
Östergötland-Kalmar	55%	45%
Blekinge-Skåne	51%	49%
Västkusten	51%	49%
Insjöarna	52%	48%
Totalt	52%	48%

Befolkningsuppgifterna som vi redovisar kan ibland skilja sig något från verkligheten. De siffror vi redovisar baseras på var personerna är folkbokförda. Många av de öar som bara har en person folkbokförd är i praktiken inte bebodda året runt. Det vet vi genom stickprovstudier av några utvalda län. För den samlade statistiken i Skärgårdsfakta spelar detta fel mindre roll. Se vidare kapitel 3, Definitioner.

6.2 FLYTTNINGAR

Flyttningar är omfattande i båda riktningar – nettot är skillnaderna mellan ut- och inflyttning. Därför säger inte nettot något om flyttningarnas omfattning, däremot ”varthän det lutar”. Totalt har skärgården ett positivt flyttnetto. Det gäller alla regioner med undantag av *Insjöarna och regionen Östergötland-Kalmar*.

TABELL 5. NETTOFLYTTNING PER REGION 2001-2002

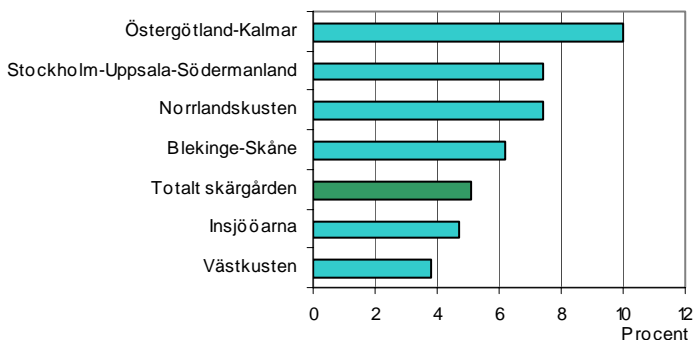
PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE

Region	2001	2002
Norrlandskusten	8	7
Stockholm-Uppsala-Södermanland	70	88
Östergötland-Kalmar	-11	-4
Blekinge-Skåne	7	15
Västkusten	62	85
Insjöarna	-10	-53
Totalt	126	138

Nedan redovisas hur *inflyttningen från fastlandet* såg ut under år 2002. Att redovisa ett enda år är vanskligt. Flyttningarna varierar från år till år. Därför ska siffrorna ses för vad de är – ett nedslag under ett år. Syftet med att ändå redovisa detta är att få förståelse för vilka volymer det handlar om, och få en översiktlig bild av vilka just inflyttarna är.

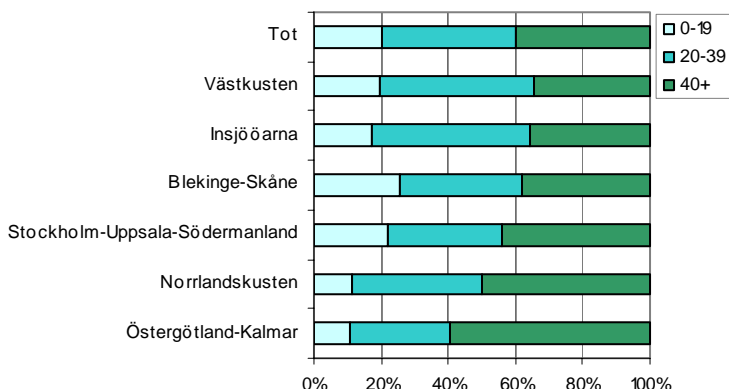
Under år 2002 flyttade det in ca. 1 600 personer till skärgårdsområdena från fastlandet. Diagrammet nedan visar de externa inflyttarnas andel av befolkningen boende på öarna och något på omsättningen eller dynamiken inom respektive region.

FIG 2. INFLYTTNINGENS ANDEL AV BEFOLKNINGEN ÅR 2002 PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE.

Diagrammet nedan visar hur inflyttarna fördelar sig på ålder i respektive region.

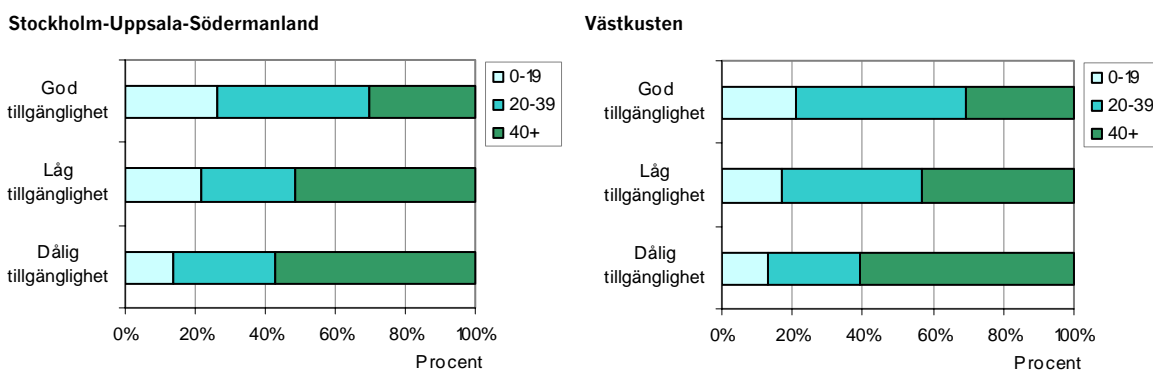
FIG 3. INFLYTTARNA FRÅN FASTLANDET ÅR 2002 TILL ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE, FÖRDELADE PÅ ÅLDERSGRUPPER. PROCENT PER REGION.

Även om diagrammet enbart visar inflyttningen under ett år, så ser man att vissa regioner har hög inflyttning av äldre, framför allt *Östergötland-Kalmar* och *Norrlandskusten*. Diagrammet speglar även delvis befolkningsstrukturen i de respektive regionerna.

Vid en jämförelse av inflyttning till öar med god respektive dålig tillgänglighet inom *Stockholm-Uppsala-Södermanland* samt *Västkusten* visar det sig att öar med dålig tillgänglighet attraherar förhållandevis fler äldre än yngre. Till öar med god tillgänglighet är den största andelen inflyttare i barnafödande åldrar.

FIG 4. INFLYTTARNA FRÅN FASTLANDET ÅR 2002 TILL ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE, FÖRDELADE PÅ ÅLDERSGRUPPER. STOCKHOLM-UPPSALA-SÖDERMANLAND SAMT VÄSTKUSTEN. PROCENT.

Inflyttarnas fördelning på kvinnor och män är förhållandevis jämn i samtliga regioner med ett undantag : *Norrlandskusten*. 57 procent av inflyttarna var män och 43 procent kvinnor (av totalt 44 inflyttare). Flyttningarna till de olika ö-typerna inom regionerna *Stockholm-Uppsala-Södermanland* är jämnt fördelade mellan könen utom de mest perifera öarna som hade ett överskott av inflyttande män. Inflyttarna till områden inom *Västkusten* är också förhållandevis jämnt fördelade mellan kvinnor och män.

7 BOENDE OCH PLANERING

7.1 BEHOV AV BOSTÄDER I SKÄRGÅRDARNA

Bostadsfrågan är central för skärgårdens näringsliv, kultur och sociala gemenskap.

Bostäder behövs för dem som vill utvidga eller etablera nya verksamheter, för generationsväxlingar, familjebildningar och kvarboende efter ändrade familjeförhållanden. Där efterfrågan för fritidsboende är stark råder stor brist på egna hem, lägenheter och tomter för åretruntboende till rimliga kostnader. Hyresbostäder för ungdomar och gamla saknas även i övriga delar av skärgården.

Den kursiverade texten är ett försök att sammanfatta det grundläggande behov av bostäder som skärgårdsbefolkningen framfört i olika sammanhang. Det visas inte minst i den enkät som genomfördes våren 2001¹ till samtliga skärgårdsföreningar och där en mycket dystert framtidssbild kom fram. I Skärgårdarnas Riksförbunds Vitbok² sägs att det största hotet mot en levande skärgård i framtiden är en bostadsbrist. Omvandlingen av helårsbostäder till fritidshus leder bl.a. till brist på ändamålsenliga bostäder och verksamhetslokaler, anpassade till lokala försörjningsmöjligheter.

Problemen kring tillgång till och kostnaderna för bostäder bottnar i tilltagande konkurrens. Antalet personer som söker sig till skärgården för sin fritid ökar. En effekt av detta blir att konkurrensen om befintliga bostäder ökar. Priserna stiger och det blir svårt att finansiera boende på de inkomstmöjligheter som ges i skärgården. Genom de ökande priserna stiger också taxeringsvärdena på fastigheterna, vilket innebär ökad beskattning och en osäkerhet om huruvida man har råd att bo kvar. Om huset säljs blir det till högstbjudande och sannolikt ännu ett hus mindre som är bebott permanent. Många gånger känns bostadsproblematiken i skärgården som ett olösligt ”moment 22”.

Det aktuella behovet av bostäder i olika skärgårdsområden redovisas inte i detalj i denna faktsamling. Aktuell kunskap om efterfrågan och planerat byggande finns hos de olika lokala föreningarna och i kommunerna.

7.2 BEBYGGELSEUTVECKLING

Som bakgrund till bedömningar av framtida byggande och potentialen för boende i skärgårdarna redovisas här bland annat befintligt bostadsbestånd och dess ålder. Bebyggelseutvecklingen beskrivs mer detaljerat för olika skärgårdsregioner i *bilaga 4*. Data för det årliga byggandet av fritidshus och permanentbostäder på öar utan fast landförbindelse från 1909 till 2002 finns även uppdelat kommunvis och kan erhållas från Glesbygdsverket.

7.2.1 Åretruntbostäder och/eller fritidshus?!

Fastighetstaxeringens data över åretruntbostäder och fritidshus är inte helt rättvisande. SCB uppskattar att en tiondedel av fritidshusfastigheterna i Sverige används till permanentboende men att ett betydligt större antal småhusfastigheter taxerade för permanentboende saknar fast befolkning.

Skälet är att det inte finns något tvång att taxera om en fastighet när användningssättet ändras eller vid ägarbyte. Många nybyggen som taxeras som småhus har inte ens varit tänkta att användas som åretruntbostäder. Särskilt gäller detta på västkusten, där nybyggda villor som regel

¹ Enkäten gjordes av Skärgårdarnas Riksförbund våren 2001

² Vitbok om boende i skärgården, Skärgårdarnas Riksförbund 2002.

används som fritidshus. Men det kan även vara tvärtom. Fritidshus i många tätortsnära områden används allt längre tid under året och anpassas för åretruntboende.

Våren 2003 har Resö samhällsförening i Tanums kommun kartlagt att 46 procent av de 179 permanentbostäderna används som fritidshus och att 5 procent av de 192 fritidshusen används för åretruntboende.

TABELL 6. FASTIGHETER OCH BOSTADSBYGGNADER PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE 1 JAN 2002 ³

Region	Småhus/hyreshus/lantbruk		Fritidshus	
	Fastigheter	Byggnader	Fastigheter	Byggnader, se not
1. Norrlandskusten	715	398	3 507	4 469
2. Stockholm-Uppsala-Södermanland	4 250	3701	19 864	23 859
3. Östergötland-Kalmar	558	496	1 308	1 642
4. Blekinge-Skåne	892	696	933	1 008
5. Västkusten	8 043	7 613	4 744	5 220
6. Insjöarna	1 156	1010	2 172	2 701
Totalt, exkl. Insjöarna	15 614	13 914	32 600	38 899

TABELL 7. BYGGANDE PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE TILL 1 JAN 2002 ⁴

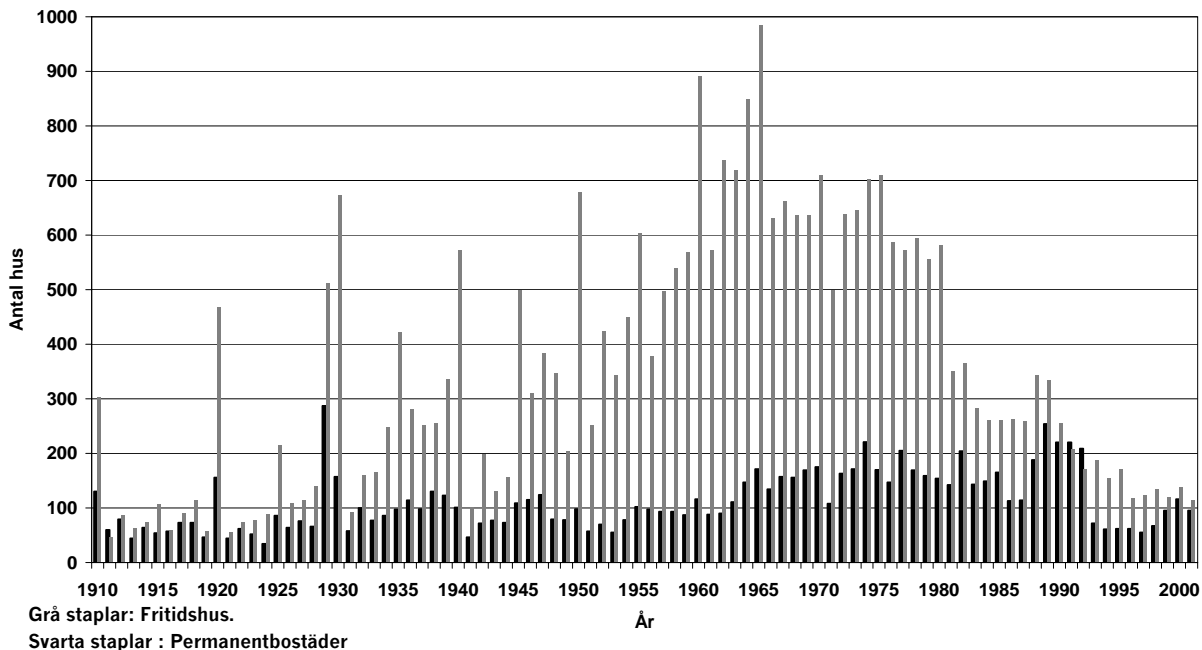
Byggår	Permanentbostad	Fritidshus	Totalt
Före 1910	2 914	4 504	7 418
- 1920	680	1 002	1 682
- 1930	927	1 857	2 784
- 1940	1 040	2 887	3 927
- 1950	874	2 903	3 777
- 1960	830	4 737	5 567
- 1970	1 339	7 322	8 661
- 1980	1 688	6 216	7 904
- 1990	1 626	3 307	4 933
- 2000	1 123	1 643	2 766
- 2002	211	253	464
Okänt byggår o rest	662	2 268	2 296
Totalt	13 914	38 899	52 813

Som framgår av tabell 7 och figur 5 (nästa sidan) är det framför allt fritidshus som har byggts på öar under senare årtionden. Det var under 1960-talet som byggandet ökade kraftigt. Stora regionala skillnader finns. Figurer lika dessa redovisas för varje region i *bilaga 4*.

³ Källa: Fastighetsregistret 2001 och 1995. Omkring 11 000 fritidshusbyggnader med lägre värde än 50 tkr taxeras inte efter 1996, men har lagts in i tabellen ovan. Endast byggnader för bostadsändamål och vissa hyreshuslokaler ingår. På öarna fanns dessutom 2 686 industrifastigheter och 931 övriga fastigheter. Beräkningar: Hans Ansén, SCB.

⁴ Data från fastighetsregistret 2001 och 1995, bearbetade av Hans Ansén, SCB.

FIGUR 5. BYGGANDE PÅ SAMTLIGA ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE 1910-2002

Längs *Norrlandskusten* har fler än 50 fritidshus byggts per år redan från 1950-talet till 1980, men endast ett fåtal permanentbostäder.

I *Stockholmsområdet* byggdes årligen ca. 400 fritidshus på öarna mellan 1960 och 1980. Detta minskade till ett 80-tal under senare delen av 1990-talet. Mellan 25 och 50 permanenthus har byggts per år med en liten topp omkring år 1990.

I *Östergötland/Kalmar regionen* har man byggt mellan en till fem permanenthus årligen. Fritidshusen hade en topp under mitten av 1960-talet, med omkring 50 hus årligen.

I *Blekinge* har som mest 10-20 fritidshus byggts årligen 1955-1960 och antalet nybyggda permanenthus har fram till 1950-talet och efter 1975 tidvis kraftigt överstigit fritidshusbyggandet. Under de senaste tre åren har ca. fem åretruntbostäder tillkommit årligen.

På *Västkusten* är det ett stort permanentbostädsbyggande på öarna. Efter 1970 var detta mer än dubbelt så stort som fritidshusbyggandet. Kring 1990 har 100-150 permanentbostäder tillkommit årligen, medan fritidshusbyggandet endast var omkring 20 per år. De senaste tre åren byggdes ca. 50 permanentbostäder per år, respektive ett tiotal fritidshus. En stor andel av permanentbostäderna används dock som fritidshus.

På *Insjööarna* har ett över åren relativt jämnt byggande av permanentbostäder skett med mellan ett par och tio hus årligen. Fritidshusbyggandet hade här sin största omfattning redan på 1950-talet, vilket är tidigare än i andra regioner.

7.2.2 Fritidshus möjliggör inflyttning

Det sker en omvandling av fritidshus till permanentbostäder, särskilt i områden som har bra pendlingsmöjligheter till arbetsplatser. Ibland kan det vara svårt att klara va-frågorna eller tillhandahålla annan kommunal service. För att försvåra åretruntboende har flera kommuner tidigare infört planbestämmelser som begränsar byggnadsytan i sådana områden. Detta har dock dålig eller ingen effekt. I välbelägna områden ökar permanentboende i fritidshusen ändå.

I Finland har Skärgårdsdelegationen i sitt Skärgårdsprogram 2003-2006⁵ föreslagit att kommunerna ska stödja omvandlingen av fritidsboende till ett boende i "ett andra hem". En sådan utveckling stödjer enligt skärgårdsprogrammet en balanserad utveckling i landet.

I en riksomfattande kampanj i Finland "Bo på landet på deltid och heltid" ska fritidsfolket uppmuntras att mer ta tillvara fritidsboendets möjligheter. Kampanjens mål är att stuganvändarnas köpkraft och kompetens ska utnyttjas.

Glesbygdsverket har gjort en kartläggning av vilka studier som gjorts om visstidsboendet och problematiken kring detta. Behovet av fördjupade studier konstateras i rapporten.

7.2.3 Frivillig "boplikt" och andra initiativ

En beskrivning av konsekvenser när åretruntbostäder övergår till fritidshus och olika möjligheter att planera för ökat åretruntboende har gjorts i Glesbygdsverkets rapport "Planering för åretruntboende i kust och skärgård"⁶. Rapporten innehåller en jämförelse mellan utvecklingen och lagstiftningen i Sverige, Norge, Danmark och på Åland.

Underlaget till rapportens beskrivning av omvandlingens effekter bygger till stor del på en enkät som Skärgårdarnas Riksförbund ställt till sina lokala föreningar. Mer om resultatet redovisas under i kapitel 14, Internationella jämförelser.

Ett naturligt redskap i arbetet med boendefrågorna är kommunernas planarbete. Ett nätverk av kommuner med syfte att bl.a. arbeta kreativt med skärgårdens speciella problematik bildades i augusti 2003. Initiativtagare var Lars Bryntesson, kommunalråd i Värmdö kommun. Avsikten är att skärgårdskommuner i landet ska utbyta erfarenheter kring olika åtgärder.

Ytterligare en metod att undvika de höga fastighetsskatterna och spekulationer i byggen av nya fastigheter i skärgården har lanserats av "Föreningen för helårsboende och frivillig boplikt", bildad 2003 med ett initiativ från samhällsföreningen på Resö i norra Bohuslän. Avsikten är att man genom bindande överenskommelser kan dämpa penningekonomin kring boendet i utbyte mot en frivillig boplikt.

Glesbygdsverket har i maj 2002 lämnat ett förslag om att utreda en lagändring för att säkerställa åretruntboende i nya planområden till Miljödepartementet. Möjligheterna att säkerställa bostäder för åretruntboende i attraktiva fritidsområden där fastighetspriserna är mycket höga bör förbättras. Bland annat bör kommunerna ges utökade möjligheter att i planbestämmelser säkerställa åretruntboende när nya byggnader uppförs i nya planområden. Departementet har i sin tur lämnat förslaget till PBL-kommittén som ska se över plan- och bygglagstiftningen.

Flera skärgårdsorganisationer har också föreslagit att en frivillig "boplikt" ska kunna knytas till enskilda befintliga fastigheter. Om det blir möjligt att införa rättsligt bindande bestämmelser som hindrar fritidsanvändning får bostäderna ett lägre marknadsvärde och därmed ett lägre värde i fastighetstaxeringen. Ett lägre taxeringsvärde ger i sin tur en lägre fastighetsskatt.

⁵ Skärgårdsprogrammet 2003-2006. Inrikesministeriet nr 2/2003

⁶ Planering för åretruntboende i kust och skärgård. Glesbygdsverket juli 2001

Glesbygdsverket anordnade i oktober 2003 en konferens om boende i skärgården, där bl.a. det kommunala nätverket, Skärgårdarnas Riksförbund, Föreningen för frivillig boplikt, den arbetande PBL-kommittén, m.fl. deltog. En särskild rapport⁷ finns att läsa på www.glesbygdsverket.se.

7.3 LAGSTIFTNING SOM REGLERAR FÖRVÄRV OCH MILJÖSKYDD

7.3.1 Förförköpslagen⁸

Förförköpslagen syftar till att tillgodose kommunens behov av mark för angelägna exploateringsändamål. Lagen har kompletterats 1984 så att den även är tillämplig när permanentus i utpekade attraktiva områden riskerar att omvandlas till fritidshus, så kallade ”förförköpskommuner” som redovisas på kartan på nästa sida. Förförköpslagen har inte använts i nämnvärd utsträckning eftersom kommunen måste betala marknadspris. Förförköpslagen har alltså ingen prisdämpande effekt.

7.3.2 Jordförförvärlagen⁹

Jordförförvärlagen kan reglera köp av jordbruksfastigheter. Avsikten är att vara prisdämpande och stärka boende- och näringslivsintressen. I de glesbygdsförsamlingar som anges i förordningen (se karta på nästa sida) gäller krav på förförvärvstillstånd för enskilda personer. Undantagna är personer som redan bor i kommunens glesbygd eller förbinder sig att bosätta sig på fastigheten i minst fem år. Glesbygdsförsamlingarna omfattar hela Stockholms skärgård, men endast norra delen av Västkustens skärgård.

Jordförförvärsutredningen¹⁰ föreslog 2001 bland annat att glesbygdsbestämmelserna skulle avskaffas. Motiven var att avlagen är få och att det skulle kräva för mycket resurser på länsstyrelserna för att tillse att bestämmelserna verkligen följs. Ett problem som redovisades var att den preventiva effekten av bestämmelserna var svår att bedöma.

Jordförförvärsutredningen resulterade inte i någon proposition och möjligheterna att förbättra lagstiftningen kan framföras av länsstyrelserna på en jordförförvärvskonferens som hålls av Jordbruksverket i mars 2004.

Glesbygdsverket har, liksom flera länsstyrelser, i ett remissvar på Jordförförvärsutredningen föreslagit att alla förförvärv i glesbygd ska prövas av länsstyrelsen och att avgränsningen av glesbygden ska aktualiseras.

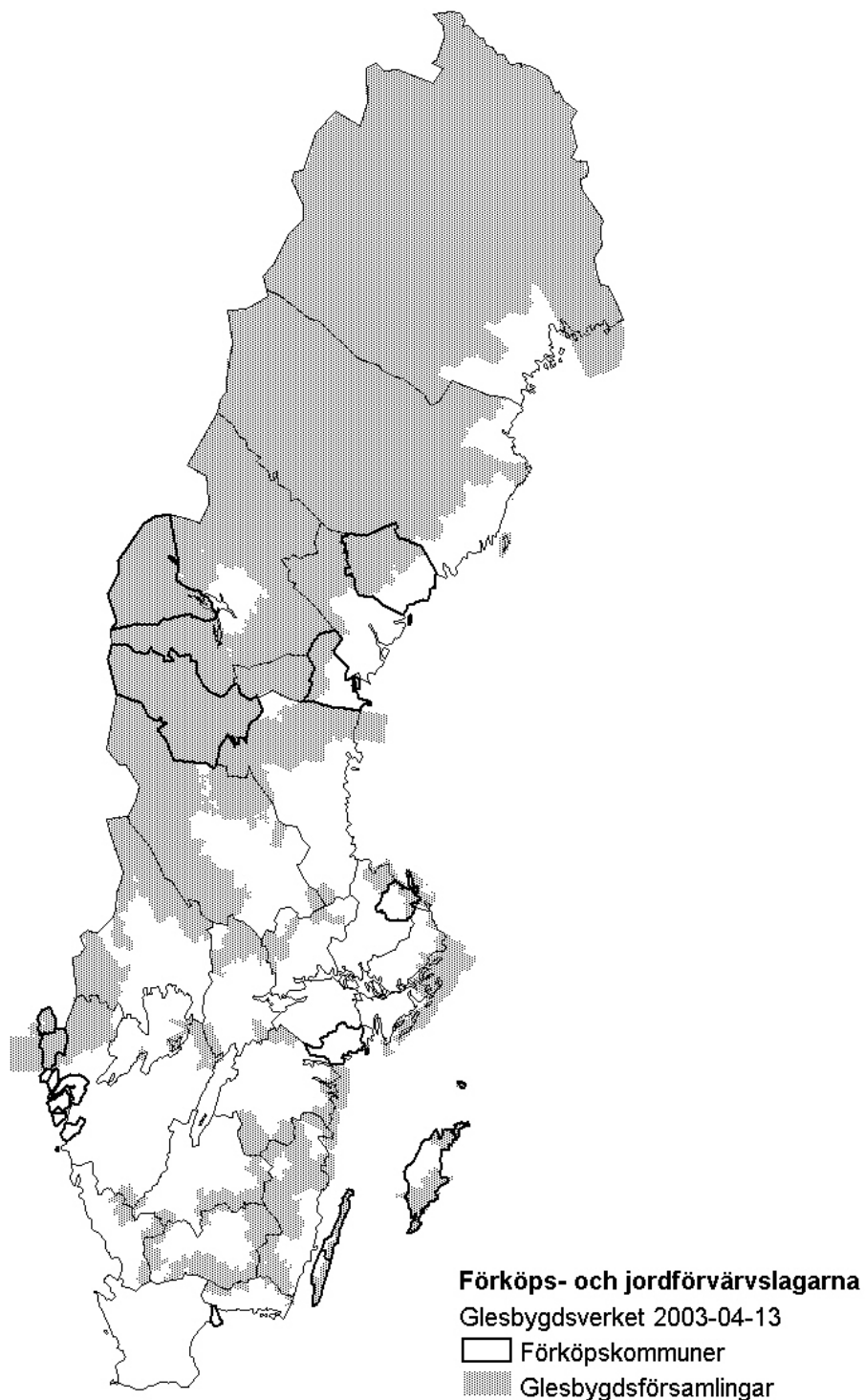
⁷ Boende i skärgård – rapport från en rundabordskonferens. Glesbygdsverket 2003

⁸ Förförköpslagen (1967:868) och Förförköpskungörelsen (1967:873)

⁹ Jordförförvärlagen (1979:230, omtryckt SFS 1991:670). Jordförförvävsförordningen (SFS 1991:736, med ändringar SFS 2000:322)

¹⁰ Jordförförvärsutredningen SOU 2001:38. Glesbygdsverkets remissvar kan läsas på www.glesbygdsverket.se

KARTA 8.FÖRSAMLINGAR SOM OMFATTAS AV JORDFÖRVARVSLAGENS GLESBYGDSBESTÄMMELSER, SAMT KOMMUNER SOM HAR RÄTT ATT INOM VISSA OMRÅDEN FÖRKÖPA PERMANENTBOSTÄDER SOM RISKERAR ATT OMVANDLAS TILL FRITIDSHUS.

7.3.3 Beskattning av fastigheter

Beskattning av fastigheter är för staten en stabil inkomstkälla. Utgångspunkten är att betrakta fastighetens värde som ett kapital som ger en tänkt avkastning. Denna ska sedan beskattas som andra kapitalinkomster. Tekniken är att genom en taxering fastställa ett värde som är 75 procent av ett troligt försäljningsvärde. På detta värde får ägaren årligen betala en fastighetsskatt som nu är 1 procent. Utöver detta ska fastighetens taxeringsvärde läggas till ägarens samlade

förmögenhet, på vilket årligen ska betalas förmögenhetsskatt med för närvarande 1,5 procent. Beskattningen av fastigheter har blivit mycket kontroversiell av flera skäl. Dels uppfattar många sitt hus som betalt och klart när det är byggt och lånen betalade. Man tjänar inga pengar på huset och har därmed inget att betala med. Dels kan man inte påverka taxeringsvärdet. Det sker istället genom andras försäljningar i närheten.

Efter höjningar av taxeringsvärdena för skärgårdsfastigheter i strandläge kom allt fler att få ett taxeringsvärde på flera miljoner kronor. Vid 3 milj. kr. kan fastighetsskatten tillsammans med förmögenhetsskatten komma att uppgå till 75 000 kronor. För åretruntboende med sin försörjning i skärgårdens näringar och för exempelvis pensionärsfamiljer är det svårt att klara dessa skatter.

För att dämpa effekten av beskattningen har olika åtgärder gjorts. Dels finns vissa fribelopp innan förmögenhets beskattningen börjar. Dessutom har 2002 införts en begränsningsregel som innebär att ingen permanentboende ska betala mer än 5 procent av sin hushållsinkomst i fastighetsskatt. Motsvarande regel planeras även för förmögenhetsskatten vad gäller permanentbostaden. Nybyggda hus är befriade från fastighetsskatt i fem år och har därefter fem år med en skattesats på 0,5 procent av taxeringsvärdet

Glesbygdsverket har bland annat påtalat problem med förmögenhetsskatt på uppjusterade taxeringsvärden, att begränsningsregeln är svårförståelig men att den bör utvidgas att gälla även andra boendeformer än egnahem.

Inom skärgårdsföreningar på västkusten diskuteras förslag om kommunal fastighetsskatt och att knyta taxeringsvärdet till försäljning/köp. Glesbygdsverket ser en möjlighet att i en försöksverksamhet skapa nya planområden för enbart åretruntboende, vilket begränsar fastighetsvärdena och därmed fastighetsskatten inom dessa områden.

7.3.4 Miljöbalken¹¹

Miljöbalken (MB) har samlat den tidigare naturresurslagen, naturvårdslagstiftningen och annan miljölagstiftning i samma lag. Förutom den del som härrör från naturresurslagen och redovisas i planeringsavsnittet är Miljöbalken en skyddslag.

I följande text berörs miljöbalkens fjärde kapitel om riksintressen och det sjunde kapitlet om områdesskydd. Områdesskydden gäller nationalparker, naturreservat, kulturresevat, naturminnen, biotopskyddsområden, djur- och växtskyddsområden, strandskyddsområden, miljöskyddsområden, vattenskyddsområden och särskilt skyddade områden som Natura 2000. De områdesskydd som berörs är strandskyddet, natur- och kulturresevatet och Natura 2000.

Miljöbalkens bestämmelser ...

”syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl” (1 kap 1§).

¹¹ Miljöbalk (1998:808). Uppdaterad t.o.m. SFS 2002:600

Riksintresseområden, se kartan på nästa sida

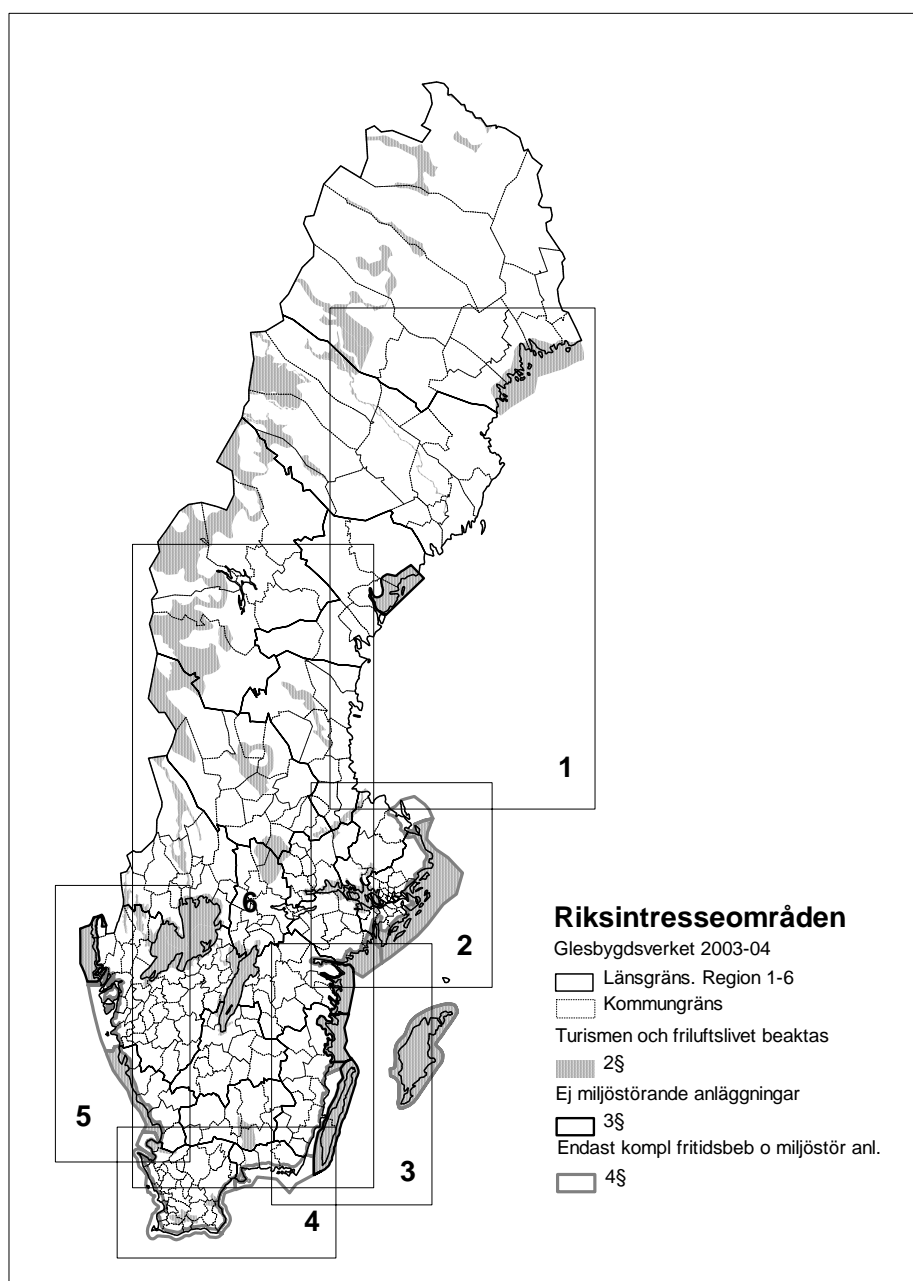
Miljöbalkens kapitel 4 innehåller bestämmelser för hushållning med mark och vatten för utpekade kustområden som är av riksintresse. Exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön får komma till stånd endast om det kan ske på ett sätt som inte påtagligt skadar områdenas natur- och kulturvärden. Bestämmelserna ska dock inte hindra utvecklingen av befintliga tätorter, det lokala näringslivet eller totalförsvaret. För nedanstående paragrafer, se karta 9, riksintresseområden. Se även regionvisa detaljkartor i *bilaga 4*. Områdena är schematiskt avgränsade med geografiska namn och ortsnamn och preciseras i det kommunala fysiska planeringsarbetet i en dialog med de statliga myndigheterna¹².

2 § Innebär att turismens och friluftslivets intressen särskilt beaktas vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön inom drygt 20 namngivna kustområden och sjöar.

3 § Innebär att vissa angivna miljöstörande anläggningar inte får komma till stånd i kustområdena och skärgårdarna i Bohuslän från gränsen mot Norge till Brofjorden, i Småland och Östergötland från Simpevarp till Arkösund och i Ångermanland från Storfjärden vid Ångermanälvens mynning till Skagsudde samt på Öland.

4 § Innebär att fritidsbebyggelse endast får byggas i form av kompletteringar till befintlig bebyggelse, eller om det finns särskilda skäl, till exempel sådan som tillgodoser det rörliga friluftslivets behov, eller enkla fritidshus i närheten av de stora tätortsregionerna. Miljöstörande anläggningar får komma till stånd endast på platser där det redan finns sådana anläggningar. Detta gäller i kustområdena och skärgårdarna från Brofjorden till Simpevarp och från Arkösund till Forsmark, utmed Gotlands kust, på Östergarn och Storsudret på Gotland samt på Fårö.

¹² Proposition 1985/86:3

Karta 9.
Riksentresse-
områden
enligt
Miljöbalkens
kapitel 4.

Strandskyddet

Strandskyddet enligt Miljöbalkens 7 kapitel 13 –18§§, innebär ett förbud att bland annat bebygga mark och vattenområden inom 100 meter från stranden. Länsstyrelsen kan utöka området till maximalt 300 meter, vilket skett i många skärgårdsområden. Strandskyddet gäller byggnader och anläggningar utom sådana byggnader, anläggningar, anordningar eller åtgärder som behövs för jordbruket, fisket, skogsbruket och som inte tillgodoser bostadsändamål. Strandskyddet omfattar inte heller verksamheter eller åtgärder som har tillåtits av regeringen och/eller fått tillstånd enligt Miljöbalken. Länsstyrelsen kan förordna att komplement till bebyggelse på en tomtplats och som förläggs längre från stranden än huvudbyggnaden kan undantas från strandskyddet. Om särskilda skäl enligt Miljöbalken föreligger kan länsstyrelsen/kommunen ge dispens. När detaljplan eller områdesbestämmelser upprättas för ett visst markområde kan strandskyddet inom hela eller delar av området upphävas av länsstyrelsen.

En utredning om strandskyddet påbörjades i april 2001 efter flera förslag från bl. a. Glesbygdverket. Naturvårdsverket skulle enligt direktiven utreda förutsättningarna för och bedöma konsekvenserna av ett stärkt strandskydd i tätortsnära områden med högt bebyggelsestryck och utreda möjligheter till vissa lättnader av strandskyddsbestämmelserna i glesbygdsområden med lågt bebyggelsestryck i syfte att underlätta regional utveckling. Naturvårdsverkets utredning har dock lämnat förslag som huvudsakligen innebär skärpningar av strandskyddet. Möjligheter till en planmässig behandling av strandskyddet skulle enligt förslaget endast bli tillåten inom de delar av norra Sverige som ingår i EU:s mål 1 område¹³.

För Öckerö kommun i Bohusläns skärgård har Länsstyrelsen i Västra Götaland genomfört en ambitiös strandkartering med förslag till såväl utökningar i värdefulla natur- och fritidsområden liksom inskränkningar av strandskyddet för att medge en viss utveckling av anläggningar och bebyggelse. Totalt sett skulle strandskyddet utökas något. Länsstyrelsens strandskyddsbeslut som grundar sig på utredningen har överklagats av Naturvårdsverket.

Glesbygdverket har i dialog med bland andra Boverket och Svenska Kommunförbundet lämnat ett förslag till regeringen att strandskyddet ska kunna nyanseras och vägas mot andra viktiga samhällsintressen i en planeringsprocess med den kommunala översiktsplanen som viktigaste beslutsunderlag. Länsstyrelserna föreslås fatta beslut om strandskyddets omfattning och kontrollera tillämpningen.

Naturresevat och nationalparker

I miljöbalken finns de regler som gäller för att skydda naturområden. Det starkaste skyddet är nationalpark. Beslut om inrättande tas av riksdagen och ett speciellt villkor är att staten också ska äga marken. Sverige har idag 28 nationalparker varav 5 i skärgårdsmiljö. 1989 föreslog Naturvårdsverket bildande av nya parker i representativa naturtyper¹. För skärgårdarna föreslog man sex nya parker; Haparanda Sandskär (bildad), Bullerö-Bytta i Stockholms skärgård, Sankt Anna i Östergötland, Djurö i Vänern (bildad) samt Fjällbacka och Koster skärgårdarna i Bohuslän. Dessutom fanns sedan tidigare Ängsö i Roslagen, Gotska Sandön och Blå Jungfrun i Kalmarsund. Frågan om bildande av dessa parker har tagits emot med blandade känslor av skärgårdsborna.

Ett mark- eller vattenområde får av länsstyrelsen eller kommunen förklaras som naturresevat i syfte att bevara (eller återställa) biologisk mångfald, vårda och bevara värdefulla naturmiljöer eller tillgodose behov av områden för friluftslivet. Ett mark- eller vattenområde får förklaras som kulturresevat i syfte att bevara värdefulla kulturpräglade landskap.

Naturresevat kan omfatta såväl privat mark som mark i allmän ägo. De bildas efter förhandlingar med markägaren om intrångsersättning eller köp. Skyddsbestämmelserna ”skräddarsys” för varje resevat och skiftar starkt från fall till fall beroende på vilka motiv som ligger bakom reservatsbildningen. Idag är naturresevatens totala landareal knappt 3 900 000 hektar, vilket motsvarar drygt 8 procent av Sveriges landyta. Därtill kommer ca. 620 000 hektar skyddad vattenareal. Dessutom finns drygt 1 000 djurskyddsområden vid kuster eller insjöar och har tillkommit för att freda sjöfågel eller säl. Sammanlagt upptas drygt 8 procent av Sveriges yta av naturskyddad mark.

En speciell fråga har gällt införande av skydd för den rent marina miljön med växt- och djurliv under vattenytan. Den typen av resevat är dåligt företrädde idag.

¹³ Synpunkter på Naturvårdsverkets rapport 5185 april 2002 ”Kartläggning m.m. av strandskyddsbestämmelser” finns på www.glesbygdverket.se

Skärgårdsstiftelse

I Stockholms län har ett långsiktigt aktivt arbete utförts genom bildande av en Skärgårdsstiftelse för att bibehålla värdefulla skärgårdsmiljöer intakta och tillgängliga för det rörliga friluftslivet. Samtliga områden som förvärvats eller donerats är skyddade enligt olika former. Många skärgårdsbor har anställning som tillsynsmän eller naturvårdare. All odlingsmark är upplåten genom arrendekontrakt med låga avgifter för att en lönsam drift ska erhållas. Även i andra skärgårdsregioner har under längre tid denna ägande- och upplåtelseform väckt intresse från samhället men inte nått till motsvarande resultat.

7.3.5 Natura 2000

Medlemsländerna inom Europeiska Unionen, EU, bygger för närvarande upp ett nätverk av värdefulla naturområden, Natura 2000, som är av särskilt intresse från naturvårdssynpunkt. Syftet är att värna om vissa naturtyper och arter och deras livsmiljöer som EU-länderna har kommit överens om är av gemensamt intresse. Regeringen har hittills föreslagit sammanlagt 3 420 områden till nätverket enligt habitatdirektivet samt anmält 436 områden enligt fågeldirektivet. På www.naturvardsverket.se finns kartor och beskrivningar till de svenska områden som ingår i EU:s nätverk för värdefull natur.

Natura 2000 har tillkommit med stöd av direktiv, en form av EU-lagar som medlemsstaterna är skyldiga att införliva i det egna regelverket och tillämpa inom landet. Direktiven binder medlemsstaterna till ett visst mål, men ger de nationella myndigheterna rätt att välja hur målen ska uppnås. Nätverket ska vara färdigutbyggt år 2004. Samtliga Natura 2000-områden är klassade som riksintresse. Det krävs tillstånd om någon vill bedriva verksamhet eller vidta åtgärder som på ett betydande sätt kan påverka miljön i ett Natura 2000-område¹⁴. EU:s naturvårdsfond Life ska utgöra ett stöd för genomförandet av fågel- och habitatdirektiven och i synnerhet Natura 2000. I vissa skärgårdsområden har det blivit betydande diskussioner kring formerna för införande av Natura 2000, när markägarna inte fått information om villkoren.

7.4 PLANERING

Planeringsarbetet ska, liksom alla politikområden, utgå från det övergripande målet om en hållbar utveckling. En av de viktigaste uppgifterna inom samhällsplaneringen är att bryta sektoriseringen och se till helheten och inte enbart den fysiska miljön. Det handlar om att planera för social omsorg, trygghet, säkerhet, infrastruktur, näringsliv och sysselsättning, naturresurser samt om boende, service och en god livsmiljö. Planering ska vara en demokratisk öppen process där alla medborgare kan vara delaktiga. Genom att kommunerna har det huvudsakliga ansvaret för den fysiska planeringen är deras roll i arbetet för en hållbar utveckling central.

7.4.1 Plan- och bygglagen (PBL)¹⁵

Det är enligt PBL en kommunal angelägenhet att planlägga mark och vatten och därmed främja en från allmän synpunkt lämplig utveckling. Enligt lagen ska det göras en avvägning mellan det allmänna och enskilda intressen. Ett klassiskt problem i skärgårdarna är att lagen inte gör någon skillnad mellan fastboende och fritidsboende som sakägare i plan- och byggfrågor.

Översiktsplanen är kommunens viljeyttring

Varje kommun ska ha en aktuell översiktsplan som omfattar hela kommunen. Av den ska

¹⁴ Proposition 2000/01:111

¹⁵ Plan- och bygglagen (1987:10. Uppdaterad: t o m. SFS 2001:442)

grunddragen framgå om den avsedda användningen av mark- och vattenområden samt hur den bebyggda miljön ska utvecklas och bevaras. Där ska även framgå hur kommunerna avser att tillgodose riksintressen. I en del kommuner har på senare år arbetats fram fördjupade översiktsplaner för vissa öar eller skärgårdsområden. Dessa har många gånger tagits fram i nära samarbete med och företrädesvis på initiativ av den berörda bofasta befolkningen. De kommunala översiktsplanerna anpassar statliga och lokala intressen i ett helhetsperspektiv och kan tack vare medborgarinflytandet ge ett starkt stöd för öarnas utveckling när det gäller boende och näringsliv i konkurrens med andra intressen.

Detaljplaner och områdesbestämmelser är bindande

För avgränsade utvecklingsområden där det finns behov av gemensamma anläggningar sker en bindande reglering av markens användning, av bebyggelseutformning och byggrätt genom att kommunerna upprättar detaljplaner. För begränsade områden som inte omfattas av detaljplan kan i stället områdesbestämmelser antas om det behövs för att syftet med översiktsplanen ska uppnås eller för att säkerställa att riksintressen tillgodoses.

Översiktsplaner, detaljplaner och områdesbestämmelser reglerar med olika tyngd de olika intressena. Ett ökat medborgarinflytande betonas. Exempel på översiktsplaner ges i de regionvisa beskrivningarna i *bilaga 4*.

7.4.2 EU:s kustzonplanering och regionala miljö- och hushållningsprogram

Glesbygdverket yttrade sig 2001 över Europaparlamentets och rådets rekommendation om genomförandet av en integrerad förvaltning av kustområden i Europa¹⁶.

Glesbygdverket påpekade bland annat att det i glesbygder finns en tradition att använda den översiktliga planeringen som ett instrument för lokalt inflytande och lokal utveckling. Genom att tillsammans med företrädare för den lokala kust- och skärgårdsbefolkningen komma överens om hur mark och vatten ska användas kan Sverige vara en förebild för övriga Europa i planeringen av kust- och skärgårdszoner. Processen med framtagandet av de regionala miljö- och hushållningsprogrammen ("Mopsarna") för skärgården är ett bra svenskt exempel på en sådan planeringsprocess. Det är viktigt att erfarenheterna från detta tas till vara. Medel måste ställas till förfogande för att kustzonplaneringen ska kunna genomföras med så bred förankring som möjligt från lokala grupper, kommuner och länsstyrelser.

Miljö- och hushållningsprogram finns för: 1. Uppsala, Stockholms och Södermanlands län. 2. Östergötlands och Kalmar län. 3. Blekinge län. 4. Västra Götalands län. En utvärdering av programmen har gjorts i betänkandet Levande skärgård¹⁷. Se hållbar skärgård på webbplatsen: www.sou.gov.se/mvb/.

För information om det svenska forskningsprogrammet SUCOZOMA (Sustainable Coastal Zone Management) inom kustzonplaneringen se: www.sucozoma.tmbi.gu.se.

7.4.3 Vatten och avlopp

Skärgården har begränsade grundvattenresurser, i synnerhet på västkusten men även på många bebodda öar på syd- och ostkusten. De mest befolkade tätortsnära öarna får sitt konsumtionsvatten via överledningar från tätorterna. Det gäller även återförandet av spillvattnet till ortens reningsanläggningar. Den glesbefolkade skärgården tar sitt och även kreaturens vatten

¹⁶ Yttrande 2001-09-08, DNR 228/01 21. Se www.glesbygdverket.se/nyheter/remissyttranden

¹⁷ SOU 2000:67

från grävda respektive borrhade brunnar. Brunnarnas kapacitet varierar p. g. a. den ofta mycket låga jordtäckningen och berggrundens uppbyggnad.

Behovet av konsumtionsvatten har ökat markant i takt med hushållens ökade VA-standard och mest med senaste decenniernas tillkomna fritidsbebyggelse som förbrukar resurserna under den torra vår- och sommarperioden när tillflödet är som lägst. Ett överutnyttjande av grundvattentillgången leder ofta till inträngning av salt- eller bräckt vatten.

Bristen på grundvatten kommer att öka och det är därför viktigt att utnyttja ytvatten från sjöar där det är möjligt och att i högre utsträckning nyttja avsaltat havsvatten. Tekniken för avsaltning i små anläggningar utvecklas fortlöpande.

7.5 BOPROJEKT

Det finns på många håll ett behov av hyresbostäder i skärgården för äldre och ungdomar. Särskilt stort är behovet i de storstadsnära skärgårdarna. I Stockholms skärgård har länsstyrelsen tagit initiativ till ett nätverk för att sprida erfarenheter av lokala byggprojekt. En handledning för boendeprojekt med exempel på byggnadstyp, finansiering och organisationsformer har framställts¹⁸ och flera projekt är under utveckling på till exempel Ljusterö, Ingmarsö, Ornö och Sandhamn. På grund av de höga fastighetsvärdena för fritidsboende är projekten kreditvärdiga även om lägenheterna reserveras för permanentboende. Problemet är i stället att hindra en övergång till fritidsanvändning och att finansiera bostäderna så att hyran blir rimlig.

I Stockholms skärgård driver Skärgårdarnas Intresseförenings Kontaktorganisation (SIKO) ett projekt kring behovet av hyresbostäder i skärgården.

Carpe Mare, en LAG-grupp inom gemenskapsinitiativet Leader+, har ett delprojekt där lösningar på bostadsproblemen och möjlighet till åretruntboende i attraktiva kustområden diskuteras. *Carpe Mare* omfattar kustområdet från Lysekil till Göteborgs skärgård. Intressenter är de sex ingående kommunerna, samhällsföreningar och näringslivet. Förutsättningarna att hindra en omvandling till fritidsboende och de höga byggkostnaderna är problem som behandlas. Arbetet bedrivs i särskilda projektgrupper i kommunerna. Projektets slutrapport beräknas bli färdig i början av 2004.

7.5.1 Exempel:

Holmön. Ett servicehus för äldreboende startades 1991. I september 1990 blev en modern enplansvilla till salu. Byborna gick samman, finansierade kontantinsatsen, köpte villan och bildade en ekonomisk förening. Huset byggdes ut 1996 med bidrag från Socialstyrelsen. ”Det var incitamentet för att vi skulle våga starta en tillbyggnad”, säger föreningens ordförande. Resten finansierades via lån och frivilliga insatser. Nu sköts äldreomsorgen på entreprenad med driftbidrag från kommunen. Sju boende, samtliga från Holmön, får plats i huset som kallas Kaplangården. Några bostäder har ännu inte blivit lediga för inflyttning på grund av servicehusets tillkomst. Så länge de gamla lever behåller anhöriga och barnen husen som fritidshus. Banden till Holmön är så starka även för nästa generation, så husen förblir i släktens ägo under lång tid.

Ingmarsö. I Stockholms norra skärgård har ett lokalt bolag uppfört 16 lägenheter i hus som flyttats från Ockelbo. Inflyttning i de första husen har skett under våren 2003. Tio lägenheter har uppförts för permanentboende med stöd av ett investeringsbidrag, som i Stockholm är 25 procent av bidragsunderlaget. Bolagets mål är att hyran ska begränsas till 3 000 kronor i månaden för en 2:a. Sex lägenheter ska användas för korttidsuthyrning, vilket förbättrar ekonomin för permanentbostäderna.

¹⁸ *Hyresbostäder i skärgården? Länsstyrelsen i Stockholms län december 2001, nr 10.*

Ljusterö har ett lokalt bolag som har uppfört butik, restaurang, postlokal och kontorslokaler. Bolaget planerar nu att bygga 40-60 lokalt anpassade hyresbostäder för permanentboende i etapper om 20. Intressenter finns till samtliga lägenheter.

Ornö. I Stockholms södra skärgård har ett bostadskooperativ bildats på Ornö. Kooperativet avser att inom tre år bygga 12-18 lägenheter för åretruntboende seniorer, ungdomar och barnfamiljer. Markfrågan är löst och målet är att så långt möjligt producera bostäderna lokalt.

Styrsö i *Göteborgs* kommun har brist på hyreslägenheter och skärgårdsföreningen har diskuterat ett byggande via aktiebolag och kooperativa hyresrätter där bara åretruntboende får vara medlemmar.

Öckerö kommun har haft en stor inflyttning. En ny översiktsplan utarbetas nu. Trots 350 kommunala hyreslägenheter finns en brist för unga och äldre. Uthyrning av delar av stora villor bör stimuleras. Tomtstorleken vid nybildning av tomer bör minskas. Lediga tomter finns eftersom det är ett krav för köp från kommunen att ha varit skriven i kommunen minst tio år eller ha fast arbete i kommunen.

I *Kungälv*s kommun har en utredning visat möjligheter att med hjälp av mindre entreprenörer bygga lägenheter med en årshyra på 1 000 kr per m². På Marstrand finns tankar på att bygga bostäder som används för personal på sommaren och konferensboende övriga tider.

I *Tjörns* kommun har samhällsföreningen på Klädesholmen på ett möte fått besked att 16 av 160 fritidsboende skulle kunna tänka sig att bosätta sig permanent på ön.

Orust bostadsstiftelse är villig att påbörja ett lokalt projekt. Arbetsgruppen inom Carpe Mare önskar att en ”zonplanering med boplikt” borde få testas i kommunen i samband med PBL-utredningen.

I *Lysekil* diskuteras uppförande av hyreslägenheter där kooperativ hyresrätt kan vara ett sätt att säkerställa åretruntboende.

På *Koster* i Strömstads kommun har hyresbostäder uppförts av kommunens bostadsbolag Strömstadsbyggen. Det var byggherre för 12 lägenheter på Sydkoster och 8 på Nordkoster. Samtliga lägenheter utom en bebos året runt. Den lokala samhällsföreningen utser hyresgäster som är permanent boende på ön. Av de 24 egnahem med åretruntstandard som nu uppförs i *nya* planområden på Sydkoster kommer däremot 22 att användas som fritidshus. Samhällsföreningen arbetar för att även äldreboende och egnahem som reserveras för permanentboende ska byggas.

7.6 STÖD TILL HYRESBOSTÄDER

Statligt stöd till bostadsbyggande utgår endast till hyresbostäder och förmedlas av länsstyrelserna. Räntebidrag finns för om- och nybyggnad av flerbostadshus. Räntebidragen uppgick till cirka 1,4 miljarder kronor 2002. Räntebidraget är inte tidsbegränsat och är för nybyggnad 30 procent av bidragsunderlaget x subventionsräntan. Det innebär för 60 m² (bidragsunderlag cirka 600 tkr) omkring 8 000 kronor i räntebidrag vid subventionsräntan 4,4 procent¹⁹.

Investeringsstöd till hyreslägenheter kan erhållas i områden med bostadsbrist. Investeringsstödet beräknas på samma underlag som räntebidraget, maximalt cirka en miljon kronor för maximal lägenhetsyta på 120 m². Underlaget motsvarade 2001 cirka 60-75 procent av de verkliga

¹⁹ Boverket 29 jan 2003. Subventionsräntan fastställs varje vecka av Boverket och är ett genomsnitt för obligationer på kreditmarknaden med fem års återstående löptid. Se www.boverket.se

produktionskostnaderna för gruppbyggda småhus respektive hyreshus utanför storstäderna enligt SCB:s statistik.

Investeringsstödet kan kompletteras med ett nytt bidrag i ”tillväxtregionerna” från och med januari 2003. För en lägenhet på 60 kvadratmeter kan ett kombinerat bidrag bli maximalt 210 tkr i Stockholm, 168 tkr i Göteborg och Malmö och 126 tkr i övriga landet.

Inga kategoribostäder, förutom studentbostäder, är tänkta att få stöd. För äldreboendestäder sägs i propositionen 2002/03:98 att ...”bristen på äldreboendestäder (kan) vara väl så stor i kommuner som har balans eller bostadsöverskott. Frågan om stöd till dessa boendeformer bör därför lösas i ett annat sammanhang.”

7.7 ÖVERSIKTSPLANERING I REGIONERNA

En central utgångspunkt för den regionala utvecklingspolitiken är att den samlade nationella tillväxten bestäms av den tillväxt som varje region genererar. Regionala utvecklingsplaner (RUP) kommer att utgöra basen i det långsiktiga arbetet för en hållbar regional utveckling. Tidigare har regionala tillväxtavtal, följda av regionala tillväxtprogram, utarbetats av de regionala partnerskapsgrupperna, där näringslivet, offentliga myndigheter och övriga organisationer har medverkat.

Länsstyrelser och regionala självstyrelseorgan har det övergripande ansvaret för arbetet som utförs i dialog med kommuner, näringsliv och andra aktörer. Miljömålsarbetet ska beaktas och det länsövergripande samarbetet i miljö- och resurshushållningsfrågor bör utvecklas ytterligare²⁰. De regionala miljö- och hushållningsprogrammen som sju länsstyrelser utarbetade för Sveriges kust- och skärgårdsområden 1999 (Norrlandskusten och insjöområdena undantagna) refereras i *bilaga 4*, liksom ett stort antal kommunala översiktsplaner.

Den fysiska planeringen för kusten och skärgårdarna är främst inriktad på att skydda dessa värdefulla natur- och kulturområden från olämplig exploatering. Hela kustområdet, utom länen Västerbotten, Gävleborg och delar av Västernorrland och norra Uppsala, och de stora sjöarna är enligt miljöbalken av riksintresse för sina natur eller kulturvärden. Inom samtliga kust- och skärgårdsområden finns mindre områden av riksintresse som har särskilda skydd som naturreservat, EU:s Natura 2000 eller andra bestämmelser. Strandskyddet är utökat till 300 meter i stora delar av skärgården.

I Stockholm har landstingets Regionplane- och trafiknämnd våren 2002 antagit en utvecklingsplan (RUF 2001) för hela regionen och Regionplanekontoret arbetar nu med en fördjupad plan för skärgården.

Kommunernas översiktsplaner har inte sällan så kallade ”fördjupningar” över skärgårdsområdena.

Ett bra exempel är *Karlskrona* skärgård, där kommunen i dialog med olika myndigheter, föreningar och skärgårdsbefolkningens organisationer har tagit fram en plan som inte bara syftar till skydd av värdefulla miljöer utan också visar utvecklingsmöjligheter för till exempel näringsliv, boende, kommunikationer och service.

En detaljerad genomgång av regionala planer och kommunala översiktsplaner finns i *bilaga 4*. Vissa kommuner har ej granskats eftersom ingen information har varit tillgänglig. Tyvärr har inte alla kommuner ännu sett fördelarna med att sprida information om sin planering via Internet. Här följer några korta kommentarer till översiktsplaneringen regionvis:

²⁰ *Regional samverkan och statlig länsförvaltning (prop. 2001/02:7)*

7.7.1 Norrlandskusten

Av de sjutton kommunerna hade endast tre kommuner antagit eller ställt ut översiktsplaner under senare år. Några kommuner har nyare utvecklingsplaner för delar av kommunerna. De flesta översiktsplanerna var antagna 1990 till 1992. Länsstyrelserna i norr har inte arbetat med regionala miljö- och hushållningsprogram för skärgårdarna, så som skett i övriga kustlän.

De äldre översiktsplanerna är i allmänhet fokuserade på plan- och bygglovhanteringen för att skydda värdefulla natur- och kulturområden från olämplig exploatering. Flera kommuner hade därför en restriktiv inställning till ny bebyggelse på landsbygden och i skärgårdarna och försökte motverka ett permanentboende i fritidshus. *Robertsfors*, *Kramfors* och *Härnösand* hör till de kommuner som formulerade mål om att bevara en levande landsbygd och var positiva till en bebyggelseutveckling på landsbygden.

Många kommuner har information om översiktsplaneringen på sina hemsidor. I *Haparanda* förs en dialog om planarbetet på webbplatsen, där frågor bland annat ställs om skärgårdens utveckling. *Piteå*, *Umeå* och *Örnsköldsvik* har en utförlig information på hemsidorna om sina nya översiktsplaner. I dessa nyare utvecklingsinriktade planer visas landsbygden och skärgårdarna ett större intresse än i de äldre planerna. Lokal utveckling, miljön och nyttjande av stränderna är viktiga frågor. *Örnsköldsvik* vill till exempel få större möjlighet att nyttja stränder för bebyggelse genom att ge strandskyddet status av riksintresse i stället för förbud. *Piteå* har antagit en ny fördjupad översiktsplan för sin skärgård, där bland annat muddringar för fisket, strandnära stugområden med karaktär av fiskeläge och uthyrningsstugor föreslås.

7.7.2 Stockholm-Uppsala-Södermanland

En aktiv planeringsverksamhet sker i skärgården mot bakgrund *länsstyrelsens* regionala miljö- och hushållningsprogram från december 1999 och *landstingets* regionala utvecklingsplanering (RUF 2001). Stockholms region- och trafikplaneringskontor arbetar nu med en fördjupad plan för skärgården. Se: www.stockholmsregionen2030.nu

De större kustkommunerna har aktuella och utvecklingsinriktade översiktsplaner över skärgården. *Östhammar* har en positiv syn på bosättningar i landsbygdsområden, dock så att kust- och skärgårdsområdenas karaktär bibehålls. *Norräljes* översiktsplan över skärgården har detaljerade mål för en sysselsättnings- och befolkningsökning, liksom pendlingsmöjligheter och servicenivå på öar utan fast landförbindelse. *Värmdös* översiktsplan har målet att prioritera de fastboendes villkor på fem stora öar. *Haninge* och *Nynäshamn* har en gemensam kustplan där en bebyggelseplanering eftersträvas så att både ungdomar och äldre kan bo kvar i skärgården och så att skärgårdsnäringsarna kan utvecklas utan att gå mot ett "skansenscenario". *Trosa* och *Nyköping* ingick tidigare i en gemensam översiktsplan och i *Trosas* nya plan finns en ambition att förbättra möjligheterna till helårsboende i vissa delar av kustområdet.

7.7.3 Östergötland/Kalmar

I *länsstyrelsernas* miljö- och hushållningsprogram från 1999 föreslås bland annat att en fördjupad översiktsplan ska upprättas för skärgården i samverkan med skärgårdsbefolkningen. Strandskyddets omfattning bör ses över och jordförvärvslagen bör enligt länsstyrelserna tillämpas strikt för fast bosättning på lång sikt på fastigheter som är lämpade för detta.

De flesta kommunerna har nya översiktsplaner där skärgårdarna har behandlats. *Oxelösund* lockar fler boende som uppskattar närheten till havet och skyddar de fria "strandluckor" som finns. *Västervik* föreslår en fördjupad översiktsplan för skärgården som inriktas på bostäder, vatten- och avlopp, tuism och bevarandemiljöer. Även *Oskarshamn* avser upprätta en plan för skärgården. *Torsås* "framtidspan" upprättas i nära dialog med kommunens lokala utvecklingsgrupper.

7.7.4 Blekinge/Skåne

Blekinge länsstyrelses miljö- och hushållningsprogram kallas ”Mer liv i skärgården” och har en rad utvecklingsinriktade förslag inom det riksintressanta kustområdet som sträcker sig upp till fem kilometer inåt land. Bland annat föreslås ett moratorium för försäljning av försvarsanläggningar och att man bör förbättra kommunikationer till öarna.

Karlskronas översiktsplan har en lättläst fördjupning över skärgården. Kommunen har i dialog med olika myndigheter, föreningar och skärgårdsbefolkningens organisationer tagit fram en plan som inte bara syftar till skydd av värdefulla miljöer utan också visar utvecklingsmöjligheter för till exempel näringsliv, boende, kommunikationer och service. Målet är att ”skapa möjligheter för de redan bofasta att bo kvar och erbjuda flera möjlighet att bosätta sig i skärgården på skärgårdens villkor”. Vatten- och avloppsfrågan är ett stort problem.

Tyvärr finns inte Blekinges miljöprogram eller översiktsplaner för skärgården tillgängliga via Internet. Likaså saknar även *Landskrona* med ön *Ven* sådan information.

7.7.5 Västkusten

Planeringsunderlaget som rör kust och skärgård har *Länsstyrelsen i Västra Götaland* lagt ut på sin webbplats www.o.lst.se. Sök på ordet skärgård. Programmet ”Levande skärgård” har utarbetats i samverkan med berörda kommuner. Det är ett ca. tre kilometer brett kustområde som räknas som riksintresse och behandlas i programmet. Bland de 21 åtgärdsförslagen finns förslag om att fördjupade översiktsplaner ska utarbetas för hela kustområdet och att dessa ska redovisa områden som reserveras för åretruntboende med ”boendeplikt”. Extra statliga medel krävs enligt länsstyrelsen för kommunernas planering för helårsboende och verksamheter.

Översiktsplanering pågår i flera kommuner, till exempel för *Öckerö*, där strandskyddet har kommit att bli en viktig fråga genom Naturvårdsverkets överklagande av länsstyrelsens strandskyddsbeslut. Se vidare text om strandskydd, avsnitt 7.3.4.

Tanums översiktsplan utvecklar flera mål som syftar till att skapa områden för helårsboende i kustnära lägen. Planer på kommunal mark ska till exempel innehålla uppgifter om vilka upplåtelseformer som ska gälla. Se www.tanum.se.

7.7.6 Insjööarna

Bilden av planeringsläget är splittrad i de 21 kommuner runt landets sex största sjöar som har helårsbebodda öar utan fast landförbindelse. Flera av de berörda kommunerna har ingen information i sin översiktsplanering med avseende på öarna.

Undantaget är *Jönköping* som ingående behandlar *Visingsö* i sin nya översiktsplan. För att bevara landskapets karaktär tillåts endast helt nya byggnadslägen för jord- och skogsbrukets behov eller om de har stor betydelse för sysselsättningen på ön. I byarna finns utrymme för 16 nya lägenheter. Fyra vindkraftverk ger 30 procent av elförsörjningen på ön och två nya verk kan uppföras. Ytterligare utbyggnader kan eventuellt ske på grunt vatten norr om ön. Se vidare www.jonkoping.se.

En fördjupad information om översiktsplanernas finns i *bilaga 4*.

8 KOMMUNIKATIONER

8.1 KOMMUNIKATIONERNAS OCH TRANSPORTERNAS BETYDELSE

Goda kommunikationer är en förutsättning för en levande skärgård året runt. Ingen enskild fråga torde därför ha en sådan betydelse för öarnas utveckling som kommunikationerna. Generellt gäller att tillgängliga, prisvärda, säkra och miljövänliga båt- och färjetransporter är av avgörande betydelse för möjligheterna till tillväxt och utveckling på öarna och en ovärderlig del i en attraktiv livsmiljö. Kommunikationer är förutsättningen för tillgänglighet till såväl service, arbetsmarknader som utbildning.

Det tidsmässiga avståndet från en ö till fastlandet är betydligt längre än vad den faktiska sträckan visar. Det gäller även för öar som ligger relativt nära fastlandet. En öbo är beroende av att det finns en genomtänkt och bra samordning mellan olika kommunikationer. Avståndet till fastlandet och i vissa områden det ringa befolkningstalet innebär att det ställs stora och varierande krav på infrastrukturens uppbyggnad. För de som bor på öar utan fast landförbindelse är det viktigt att det finns fungerande, lokalt anpassade transporter för såväl människor som lättare och tyngre gods, både sommar- och vintertid.

En aktuell sammanställning av transportfrågorna i skärgården presenteras 2004 av Skärgårdarnas Riksförbund. Den kommer också att ge en beskrivning av hur transporterna löses idag.

8.2 FÄRJE- OCH BÅTTRAFIK

I skärgårdarna är färjelinjer en väsentlig del av vägnätet för att förbinda öar med fastlandet. Tidigare - innan vägarna var utbyggda på land- var de förhärskande transportsätten båttrafik sommartid och hästforor på isen vintertid för såväl människor som gods. Den med tiden ökande vägtrafiken ställde allt större krav på bra färjeleder och några av dessa blev delar av det allmänna vägnätet. Där det var möjligt har många av de ursprungliga färjelederna ersatts med broar, en process som alltjämt fortgår. Några färjeleder har tillkommit efterhand, ibland som allmänna, ibland som enskilda. Olika transportlösningar har utvecklats, i en del fall mot vägfärjor och ett utbyggt vägnät på öarna, i andra fall mot linjetrafik med båtar och en mycket begränsad fordonstrafik på själva ön. Som exempel kan nämnas Göteborgs skärgård där den norra delen har en intensiv färje- och biltrafik medan den södra delen enbart har persontrafik.

Utredningen om bidrag och regler för enskilda vägar, den s.k. BREV-utredningen, överlämnade i juni 2001 sitt betänkande ”Enskild eller allmän väg?” (SOU 2001:67) till regeringen. I betänkandet lämnas många förslag när det gäller färje- och båttrafik för persontransporter. En proposition förväntas komma tidigast hösten 2004. (Se utförligare information om BREV-utredningen i kap 4.7.) BREV-utredningen lyfter många angelägna frågor, bland annat om vem som ska ansvara för olika färjelösningar och frågan om likställighet mellan olika öar.

Olika former av huvudmannaskap

Huvudman för färje- eller båtförbindelse kan vara staten, enskilda med statsbidrag eller utan statsbidrag, samt kommuner och landsting. Denna flora av huvudmannaskaplösningar och med olika finansieringar medför att det finns olika regler eller tillämpningar i olika regioner. Utredningen pekar på att det är angeläget att finansieringsfrågan löses på ett enhetligt sätt.

8.2.1 Färja – för fordon, gods och passagerare

Med färja avses Vägverkets gula färjor samt de förbindelser med enskild färja som erhåller statsbidrag för sin drift.

Vägverket bedriver trafik i 37 färjeleder. De trafikerar skärgårdar, insjöar och älvar. Av dessa går 20 till öar. Samtliga transporterar både fordon och passagerare. Vägverket ansvarar helt för investeringar, drift och underhåll. Färjorna är avgiftsfria. Den tidtabellagda trafiken är av varierande omfattning, allt från möjligheter att färdas med färjan dygnet runt till att trafiken endast sker med några turer per dag.

Det finns frigående, linstyrda och lindragna färjor. Vägverkets största färjelinje till en ö, Hönö-leden, som trafikerar mellan Varholmen och Hönö tar 5 000 fordon, räknat i ÅDT (årsmedeldygnstrafik), och rymmer 80 personbilar. Den minsta färjan, Byälvan som trafikerar Byälven mellan Högsäter och Fyxnäs (Säffle kommun), lastar maximalt fyra personbilar. Vägverket har dessutom en passbåt, Helena Elisabeth, som trafikerar Holmöleden i Norra kvarken mellan Norrfjärden och Holmön. Den är i första hand avsedd för transporter av passagerare och lättare gods.

Det finns 12 enskilda färjor med statsbidrag år 2003. Färjorna finns i skärgårdar, insjöar och älvar. De transporterar både fordon och passagerare. Vissa tar dock fordon i mycket begränsad omfattning. Färjorna finansieras genom statsbidrag, som enligt gällande förordning uppgår till 85 procent, och genom avgifter från biljetter och frakter. Den tidtabellagda trafiken varierar stort i antalet turer per dag.

Förtur

Det saknas i de flesta fall regler för förtur för fastboende öbor på färjorna. Detta kan förorsaka långa väntetider för dagspendlarna under turistsäsongen. Den fastboende öbefolkningen har därför i många fall föreslagit att den bör få förtursbevis för att garanteras plats på färjan.

Regeringen beslutade dock i februari 2001 om förtur till överfart med färja för fast boende på vissa öar i Stockholms skärgård på färjelinjen Ljusterö-Östanå (Ljusteröleden). Regeringen biföll därigenom ett överklagande av Vägverkets beslut.

På Vägverkets Vinöfärja i Hjälmarén finns "frivilliga" förturer för fastboende under sommarhalvåret. På den enskilda, statsbidragsberättigade och avgiftsbelagda Visingsöfärjan i Vättern finns ett bokningssystem där boende kan förboka sina platser.

Färjans hemmahamn på ön

I Danmark och i Finland har färjorna ön som hemmahamn. I Sverige har färjorna ofta hemmahamn på fastlandet. Vissa undantag finns dock, ex. Holmöfärjan och Kosterfärjan. Ur ett sysselsättnings- och trygghetsperspektiv önskar många öbor i Sverige den modell Danmark har.

Båt - för passagerare och gods

Med båt avses här de förbindelser över vatten som berörd kommun, landsting och/eller trafikhuvudman ansvarar för. Något statligt stöd till trafiken utgår inte. Trafiken är av mycket varierande omfattning. En del öar trafikeras med många turer, medan andra trafikeras med endast någon servicetur per vecka. På flertalet turer transporteraras endast passagerare och gods. Ett undantag är Ven-Trafiken, där det på två av fyra båtar finns plats för bilar.

Den passagerartrafik som bör vara obligatorisk i alla skärgårdsområden är skolskjutsar för elever med skolplikt, kompletteringstrafik för att regelbundet kunna ta sig till anslutande buss till

kommuncentrum samt färdtjänst. När inte regelbunden färjetrafik finns sker dessa resor med passagerarbåtar.

Dessutom finns i många kommuner en trafik för arbetspendling.

Den mest omfattande trafiken med passagerarbåt går i de kommunala trafikbolagens regi i storstadsskärgårdarna. I Stockholms skärgård är det Waxholmsbolaget som samordnar och sköter den kollektiva trafiken. I dag äger Waxholmsbolaget 18 skärgårdsbåtar som drivs av olika trafikutövare. Under ett år transporterar man ca. 1,8 miljoner passagerare.

I Göteborgs södra skärgård är det Styröbolaget som kör 5 fartyg till 12 öar. Antalet passagerare ökar varje år och är nu ca. 1,8 miljoner.

I Öckerö kommun finns dessutom en omfattande kommunal båtlinjeservice mellan kommunens sammanbyggda huvudö och de sex övriga bebodda öarna.

I övriga skärgårdsområden är standarden på passagerartrafiken mycket varierande. Normalt bedrivs den dock genom avtal mellan respektive länstrafikbolag och en entreprenör. Det finns allt från större kraftigare fartyg på mer utsatta leder som till Koster, Karingön eller Hanö, till små båtar som bara kör förbeställd kompletteringstrafik för enstaka passagerare i glesbygdsskärgården i Östergötland och Kalmar län. Precis som för busstrafiken på land är ofta tidtabellerna upplagda efter skolresornas tidtabeller.

8.3 ANSLUTNING TILL BUSSTRAFIK

För öbornas tillgänglighet till arbete, utbildning, service och fritidsaktiviteter på fastlandet - eller fastlandsboendes aktiviteter på öarna - är det viktigt med god samordning och säkra anslutningar till buss eller annan allmän och särskild kollektivtrafik.

I Bohuslän har länstrafikbolaget Västtrafik samplanerat kollektivtrafiken med buss och båt. Tiderna är anpassade till varandra och man reser på samma biljett.

I Stockholms län sker viss samordning av tidtabellerna mellan persontrafiken med öarna och kollektivtrafiken på land. Däremot finns ingen direkt taxesamordning.

Regionplanekontoret i Stockholm och ett projekt i Värmdö kommun har presenterat ett förslag till baskommunikationer i skärgården med replipunkter på fastlandet där buss och sjötrafik samordnas. Grunden för projekten är att baskommunikationerna i skärgården integreras med Storstockholms Lokaltrafiks kollektivtrafiknät. Det skulle innebära att bastrafiken i högre grad skulle nyttja replipunkter i skärgårdarna och därmed få så kort gångtid som möjligt, vilket möjliggör fler turer.

Även i andra delar av landet finns vissa möjligheter till bussanslutning vid färjeläget på fastlandet. Några exempel är trafiken från Holmön, Hemsön, Ulvön, Gräsö, Öja, Adelsö, Vinön och Ven.

8.4 SÄRSKILD VINTERVÄG – ISVÄG

Väglagen²¹ 24 § lyder: ”Särskild vinterväg över mark som är täckt av snö eller is eller över vatten som är täckt av is får inrättas som allmän väg, om vägen behövs för allmän samfärdsel eller annars kan antagas få synnerlig betydelse för det allmänna.”

Vägverkets färjerederi hade vintern 2002/2003 ansvar för åtta isvägar, varav sju finns i Norrland och en i Hjälmaren. Isvägen på Hjälmaren till Vinön är den längsta i landet. Vägverket ansvarar för vägen och den får också ett vägnummer. Ansvaret innebär att man mäter istjockleken

²¹ 1971:948

regelbundet. För Hjälmaran gäller t.ex. 25 cm innan man öppnar vägen. Vägen stakas ut och plogas. De två körfilerna går med 50 m mellanrum och avståndet mellan fordon ska vara 50 m.

Reglerna för fordon på vinterväg behöver ses över sedan skotertrafiken blivit allt vanligare i skärgårdarna. Skotertrafik är inte tillåten på allmänna vägar.

En samfällighetsförening kan erhålla statsbidrag för stakning av isled som enskild väg. Till Hindersön i Luleå skärgård får samfällighetsföreningen statsbidrag, som den i sin tur lämnar över till Luleå kommun, som via entreprenör stakar isleden. Befolkningen på flera öar, bland andra Visingsö i Vättern och Holmön i Västra Kvarnen, har framfört behov av att Vägverket ska ansvara för isvägar från fastlandet till respektive ö²². När Vägverket inte stakar och ansvarar för isled begränsas kommunikationsmöjligheterna och riskerna vid överfart ökar.

8.5 ALLMÄNNA OCH ENSKILDA VÄGAR

Det svenska vägnätet omfattar totalt drygt 42 000 mil väglängd, varav 28 400 mil är enskilda vägar. Vägverket ansvarar helt för investeringar, drift och underhåll av de allmänna vägarna. Av de enskilda vägarna är idag ca. 7 400 mil berättigade till statsbidrag och ska därigenom även hållas öppna för allmänheten. För att en enskild väghållare ska få bidrag ska vissa kriterier för vägen uppfyllas, t.ex. att vägen ska tillgodose ett kommunikationsbehov, ha tillräcklig längd, tillräcklig årsdygnstrafik och vara ändamålsenlig.

Vissa kommuner lämnar bidrag utöver statsbidraget till enskild väghållning. En del kommuner har även helt tagit över driften av enskilda vägar.

Statsbidrag utgår för byggande av enskild väg och enskild brygga. Idag ansvarar Vägverket för detta. Enligt BREV-utredningen föreslås att ansvaret för bidrag till byggande av enskild väg och brygga ska fastläggas i den regionala länstransportplanen, som respektive län ansvarar för.

8.5.1 Statsbidrag till enskilda vägar och färjor

Enligt Förordningen om statsbidrag till enskild väghållning²³ kan statsbidrag fås till byggande och drift av enskilda vägar. Till enskilda vägar räknas även färjeleder som drivs av enskilda.

Årliga driftbidrag får lämnas med högst följande procent av kostnaderna för driften:

1. Till färjeleder 85 procent.
2. Till genomfartsvägar 80 procent.
3. Till vägar som tillgodoser ett kommunikationsbehov för fast boende utanför bebyggelseområdet eller är av väsentlig betydelse för näringslivet eller det rörliga friluftslivet 70 procent.
4. Till övriga vägar 40 procent.

Vid fastställandet av driftbidrag till en färjeled ska Vägverkets region även beakta väghållarens möjligheter att täcka kostnaderna med hjälp av avgifter från trafikanterna. Driftbidraget till en färjeled får även användas för bidrag till att bygga en bro som ersättning för färjeförbindelsen.

För mer information, kartor m. m. hänvisas till Vägverkets webbplats: www.vv.se/farja

8.6 HUR ORGANISERAS KOLLEKTIVTRAFIK OCH GODSTRAFIK?

Glesbygdsverket har i samarbete med Skärgårdarnas Riksförbund genomfört en översiktlig kartläggning av persontransporter och fraktbidrag i skärgårdarna.

²² Regeringen beslutade i december 2003 att länsstyrelsen ska ansvara för vägförbindelse till Holmön under isperioden.

²³ 1989:891

En mer detaljerad kartläggning av samtliga transporter - både gods- och persontransporter - i skärgårdarna behöver dock genomföras. Detta föreslås redan i Miljövärdsberedningens betänkande "Levande skärgård" och länsstyrelser och skärgårdsföreningar efterlyser förslag till enhetliga regler och tillämpningar.

Persontransporter

Ansvarig för den lokala kollektivtrafiken inom respektive kommun, dit trafiken till öar utan fast landförbindelse räknas, ska normalt vara trafikhuvudmannen. I de fall trafiken över vatten upprätthålls med allmän vägverksfärja eller enskild färja med statsbidrag är det trafikhuvudmannens uppgift att se till att det finns anslutande bussförbindelser.

En målsättning bör vara att "hela-resan-perspektivet" ska gälla även när en del av resan företas till sjöss, dvs. att man ska kunna resa med allmänna kollektiva färdmedel hela vägen från hemorten/hemön till resans målpunkt.

Godstransporter

Sjötransporter innebär merkostnader för kunden jämfört med landtransporter. Därför behövs ett fraktstöd till varutransporter till öar utan fast landförbindelse för att kompensera för de läges- och konkurrensnackdelar det innebär att bedriva verksamhet där.

Ansvar för godstransporter till och från öar utan fast landförbindelse varierar. På vägfärjor ligger ansvaret hos vägtransportören. Om färjan är avgiftsbelagd betalar transportören enligt en fastställd taxa. När förbindelsen upprätthålls av båttrafik lastas godset om till båt vid fastlandsbryggan dit transportören får ta sig och invänta lämplig avgång. Transportköparen eller transportören betalar trafikutövarens frakttaxa. För stora godsmängder har särskilda transportlösningar skapats. Ett exempel är godstrafiken i Göteborgs södra skärgård, där en särskild godsfärja sköter styckegodstransporterna till öarna och en fordonsfärja sköter fordonsbundna godstransporter. Godsfärjorna i Göteborgs södra skärgård får statsbidrag till driften från Vägverket via statsbidraget till enskild väghållning. Ett annat exempel är den godstransportlösning som Waxholmsbolaget tillämpar under en del av året. I Stavnäs på fastlandet finns en terminal dit bilburet gods går och omlastas till särskilda godsfärjor som går till ett antal öar. Till denna trafik ges inte något statsbidrag.

I vissa län ges olika former av fraktstöd till godstransporter till öar utan fast landförbindelse. Stöd ges bland annat i Stockholms, Södermanlands, Östergötlands och Kalmar län.

8.7 EU-MEDEL FRÅN STRUKTURFONDER FÖR KOMMUNIKATIONER M.M.
Det finns möjligheter att söka medfinansiering från EU:s strukturfonder, från andra program och initiativ inom EU och även från inhemska finansiärer, som VINNOVA och Vägverket, för att i projektform pröva nyskapande kommunikationsprojekt i skärgården.

Enligt utvecklingsplanen för Mål 2 Öarna är infrastrukturella åtgärder (åtgärd 5.3.2), utifrån öarnas speciella karaktär, ett av de viktigaste behovsområdena. Syftet med åtgärden är att på ett rimligt sätt överbrygga avstånden för att utveckla ett livskraftigt näringsliv och öka sysselsättningen.

Enligt det samlade programdokumentet för Mål 1 Södra Skogslänsregionen för åren 2000-2006 ska programmets genomförande karaktäriseras av insatser för inomregional balans, innebärande att särskilt orter och landsbygdsområden med uttalade utvecklingsproblem samt öar utan fast landförbindelse uppmärksammas.

Av urvalskriterierna för Mål 1 Norra Norrland framgår att projekten ska ha positiva effekter i inlandet och på öarna.

8.8 EXEMPEL PÅ TRAFIKLÖSNINGAR

Nedan ges några exempel på intressanta transportlösningar i skärgårdar.

Sex svävare i S:t Anna, Gryt och Tjust

I slutet av 1990-talet fanns det bara enstaka, äldre hydrokoptrar som skötte förbindelserna mellan öarna i S:t Anna, Gryt och Tjust skärgårdar och hamnarna på fastlandet vintertid. För att förbättra passagerartrafiken valde de regionala myndigheterna att köpa sex lätta, miljövänliga och snabba svävare för att kunna erbjuda de 600 skärgårdsborna regelbundna och flexibla transporttjänster. Det gjordes med stöd av ett EU-projekt. Svävarna körs av de entreprenörer som normalt ansvarar för båttrafiken andra årstider.

På en biljett från centrala Göteborg till Donsö, Gullholmen eller Nordkoster

Länstrafikbolaget i Västra Götaland, Västtrafik, är ett föredöme när det gäller kommunikationerna i skärgården. Här åker man med länstrafikens bussar, spårvagnar, tåg och båtar inom samma taxsystem, med samma priser och med fungerande anslutningar med båttrafiken ut till öar utan fast landförbindelse.

Öborna på Landsort tar över sin färjetrafik

Från och med vartidtabellen 2003 sköter öborna på Landsort passagerartrafiken på entreprenad från Waxholmsbolaget. Det nya företaget heter Landsortstrafiken AB och består av 16 delägare som alla har anknytning till Landsort. Waxholmsbolagets representant säger sig vara nöjd med uppgörelsen, då bolaget strävar efter att låta lokala rederier ta hand om lokala linjer.

9 IT-INFRASTRUKTUR

I avsnittet diskuteras förutsättningar och hinder för IT-utvecklingen i skärgården samt en viss beskrivning av de övergripande politiska ramarna för IT- och telepolitiken.

9.1 IT- OCH TELEPOLITIKEN

Riksdagen beslutade våren 2000 om mål, inriktning och prioritering av områden för IT-politiken²⁴. Det övergripande målet är att Sverige som *första* land ska bli ett informationssamhälle för *alla*. Det innebär att alla ska ha *tillgång* till IT, känna *tillit* till IT samt kunna *använda* det och utnyttja fördelarna med det. Ledorden för IT-politikens prioriteringar eller instrument blir därmed *tillgänglighet*, *tillit* och *kompetens*. Vägen för att uppnå det övergripande målet om informationssamhället för alla går via att politiken ska påverka innehållet i en rad olika politikområden såsom den regionala utvecklingspolitiken, utbildningspolitiken m.m.

Utgångspunkterna för den allmänna tillgängligheten till IT är att hushåll och företag i hela Sverige inom de närmaste åren bör få tillgång till IT-infrastruktur med hög överföringskapacitet. Det genomförs i första hand av marknaden. Staten har dock ett övergripande ansvar för att infrastrukturen finns i hela landet. Möjligheterna till konkurrens, låga priser och en snabb utveckling blir goda av att ett stort antal operatörer och IT-företag har möjlighet att använda näten. Staten ska därför genom insatser och regler skapa förutsättningar för konkurrensneutralitet och mångfald på näten. IT kan överbrygga avstånden i Sverige och minska klyftorna mellan storstäder och glesbygd. Det får därför inte uppstå stora skillnader i tillgänglighet, taxor och kapacitet.²⁵

Telepolitiken befinner sig just nu i en omvandling från en telepolitik till en samlad politik för elektronisk kommunikation som ska omfatta både datakommunikation, telefoni, radio- och TV-sändningar. I Sverige presenterade regeringen en proposition om en lag om elektronisk kommunikation i slutet av mars 2003²⁶. Den började gälla sommaren 2003. En för landsbygden och skärgården intressant nyhet är att kvaliteten på det som kallas samhällsomfattande tjänster, dvs. tjänster som alla ska kunna få tillgång till, förändras något när det gäller den telefonitjänst alla ska kunna få del av. Tidigare har det formulerats som taltelefoni, faxkommunikation samt enklare datakommunikation via modem. Nu uttrycks den del som avser datakommunikation som att man ska kunna få funktionellt tillträde till Internet. Det innebär en väsentlig förändring för några tusen hushåll som idag har mycket bristfällig infrastruktur, ofta i form av oisolerad luftledning.

För att stimulera utbyggnad av infrastruktur där det bedöms att marknaden inte satsar har det formats ett antal stödformer inom ramen för IT-politiken där framförallt kommunerna ges en möjlighet att stimulera nätbyggande i delar som inte skulle kunna byggas på marknadsmässig grund. En beskrivning av stödformer samt hur de utnyttjas finns i Glesbygdsverkets årsbok 2003²⁷.

²⁴ Prop 1999/2000:86, bet 1999/2000:TU9, rskr 1999/2000:256

²⁵ Näringsdepartementet 2001. Ett informationssamhälle för alla

²⁶ Prop 2002/03:110 Lag om elektronisk kommunikation m.m.

²⁷ Glesbygdsverket. Årsbok 2003, kapitel IT-kommunikationer

9.2 UTVECKLINGSFÖRUTSÄTTNINGAR OCH HINDER

Kompetensen

En kritisk fråga för att kunna dra nytta av IT-utvecklingen i den regionala utvecklingen är vilken tillgång det finns till kompetenta människor som kan verka inom sektorn. Generellt sett finns det en påtagligt lägre kompetensnivå inom IT-sektorn och därtill relaterade områden i gles- och landsbygdsområden (till vilka vi räknar skärgården). Delar av skärgården har dock en påtaglig konkurrensfördel i detta sammanhang genom att det ofta finns en närhet till större arbetsmarknader och att det finns en hög attraktivitet i boendemiljön. Inte desto mindre är tillgången till en god utbildningsstruktur och kompetensförsörjning av centralt intresse för att kunna skapa en god miljö för IT-relaterat tjänsteföretagande.

Näringslivet

Näringslivet i de flesta skärgårdsområden karakteriseras av en hög andel ”mogna” branscher där IT-användningen generellt sett är ganska låg. Det kan dock finnas en väsentlig potential i att kunna stimulera en ökad IT-användning i flera av dessa branscher. Som exempel kan tas företag inom besöksnäring eller vidareförädling som via e-handel kan nå potentiella kunder inom väsentligt större områden.

Den offentliga sektorn och servicesektorn

Det finns i stora delar av skärgården svårigheter att kunna upprätthålla en differentierad servicestruktur på öarna eftersom befolkningsunderlaget ofta är litet på helårsbas. Ett stort intresse finns för att finna samordningslösningar inom olika områden. Här kan IT och telematik ses som väsentliga utvecklingsredskap för att skapa tillgänglighet till service som annars inte kan erbjudas. Det finns en rad intressanta utvecklingsprojekt som drivits inom ramen för bl.a. Mål 5b Skärgård med samordning mellan offentlig och kommersiell service där också IT fungerat som ett verktyg.

Potential för IT-utveckling

IT och telematik bör kunna fungera som ett väsentligt utvecklingsverktyg för skärgårdsöarna. En viktig punkt att notera är dock att man inte bör räkna med att tillgång till infrastruktur eller vissa tjänster i sig självt genererar någon utveckling. IT/telematik bör därför betraktas just som verktyg med vars hjälp utveckling kan stimuleras inom olika områden. Den största potentialen för skärgårdsöarna kan ligga i följande områden:

- Utbildning och kompetensutveckling är en nyckelfaktor för utveckling inom alla områden idag. För att kunna skapa en lokal tillgång till grundläggande utbildning, men framförallt fort- och vidareutbildning är IT-baserad distansutbildning ett mycket viktigt verktyg.
- Utveckling av befintligt näringsliv. Inom många skärgårdsområden återfinns väsentliga delar av näringslivet i branscher där det är väsentligt att kunna nå kunder utanför närmarknaden eller där detta skulle kunna vara en utvecklingspotential. Detta kan gälla turistföretag och företag inom vidareförädling av t. ex. jordbruksprodukter.
- Servicetillgänglighet är ett område där IT-baserade lösningar kan vara mycket effektiva. Det kan gälla både offentlig service i form av medborgarkontor, som kan sköta flera tjänster med ett effektivt IT-stöd, och utveckling av den kommersiella servicen.
- Distansarbete är ett område som bör kunna vara av väsentligt intresse i många skärgårdsområden. Dessa är ofta attraktiva miljöer för fritidsboende för resursstarka människor från våra större städer. Kan dessa t. ex. utöka sin vistelse i fritidshuset genom att kunna arbeta på distans under vissa perioder kan det innebära väsentliga effekter på serviceunderlag m.m. på ön.

- Utveckling av nytt tjänsteföretagande bör eftersträvas även om basen i näringslivets utveckling nog ska räknas ligga inom de idag existerande näringarna på öarna. Som komplement är dock tjänsteproduktion inom t. ex. call-center ett mycket intressant utvecklingsområde. Det finns utomordentligt goda erfarenheter av att lokalisera denna typ av företag till mindre orter i gles- och landsbygder och det finns dessutom en väsentlig utvecklingspotential i branschen. ISA²⁸ har uppskattat att det finns förutsättningar att skapa upp till 70 000 jobb inom en femårsperiod om vi ska nå samma sysselsättningsandel i branschen som man har i USA.

Hinder för IT-utveckling

Det finns påtagliga hinder för att kunna skapa den önskvärda utvecklingen på skärgårdsöarna. Hindren kan i huvudsak återfinnas inom nedanstående områden:

- Infrastrukturen utgör i flertalet områden sannolikt det mest påtagliga problemet. Dagens tjänster och applikationer kräver oftast väsentligt mycket mer kommunikationskapacitet än för bara 1-2 år sedan. Man kan räkna med att denna utveckling kommer att fortsätta samtidigt som kommunikationsbehoven kommer att växa inom flera samhällsområden. Detta gäller inte minst den privata sfären där ökad internetanvändning och även en framtida efterfrågan på realtidskommunikation kräver väsentligt bättre infrastruktur.
- Tillgången till kompetens är en nyckelfaktor eftersom företag med hög IT-användning ofta också har ett relativt högt kompetensbehov och även är mycket kunskapsorienterade. Detta kräver att den lokala arbetsmarknaden måste kunna förväntas tillgodose kompetensbehoven för att en etablering eller utveckling ska vara möjlig.
- Näringslivets inställning till förändring och utveckling är också väsentlig. NUTEK har i en nyligen genomförd kartläggning av små företags inställning till IT-användning konstaterat bl. a. att företagen i gles- och landsbygder var betydligt mindre riskbenägna och utvecklingsinriktade än de mindre företagen i övriga regioner. IT-utvecklingen gör att företagen ofta tvingas tänka i helt nya banor för att hantera sina traditionella marknader, vilket kräver en förändringsberedskap för att kunna utvecklas.

9.3 EXEMPEL PÅ LOKAL IT-UTVECKLING I SKÄRGÅRDEN

På västkusten har projektet Coastlink²⁹ drivits. Coastlink har bildats för att främja utnyttjandet av de nät som byggs. Projektet har drivits av Länsstyrelsen i Västra Götalands Län, Göteborgs, Öckerö, Kungälv, Orusts och Tjörns kommuner. Inom projektet har aktiviteter främst skett inom områdena: distansutbildning, IT i skolan, telemedicin och teleodontologi samt turism.

STOKAB i Stockholms län, som är ett av Stockholms stad och Stockholms läns landsting samägt infrastrukturbolag, har anlagt en optisk fiberförbindelse som innefattar ett antal större öar i Stockholms skärgård.

Denna förbindelse har skapat möjlighet till genomförandet av en rad projekt som syftar till att etablera ny tjänsteverksamhet i området samt för utflyttning av viss kundtjänst och back-office verksamhet från både myndigheter och företag. Här kan t.ex. nämnas etablering av Taxi Stockholms växel på Ingmarsö, Länsarbetsnämndens växel på Landsort, Polismyndighetens

²⁸ Invest in Sweden Agency, *Delegationen för utländska investeringar i Sverige*

²⁹ www.coastlink.nu

anmälningscentral på Sandhamn, Kundtjänst och beställningscentral på Möja m. fl. verksamheter.

Intresset för att utnyttja infrastrukturen för att bygga ut lokala bredbandsnät på öarna har varit begränsat från de traditionella operatörerna. Istället har det kommit fram några lokala företag som etablerat sig som operatörer och bl.a. med hjälp av fibernätet byggt upp lokal infrastruktur på bl.a. Utö och Ingmarsö och som bygger på en kombination av flera olika tekniker.

En rad projekt har också genomförts för att testa olika accesslösningar samt för att skapa utveckling med tekniken som stöd. Här kan nämnas t. ex. projektet *Morgondagens glesbygd – testplats Ornö* som syftar till att utifrån ett användarperspektiv testa ett optimalt nätutnyttjande.

10 NÄRINGS LIV OCH FÖRSÖRJNING

10.1 NÅGRA FAKTA OM ARBETSMARKNAD/NÄRINGS LIV

10.1.1 Andel och antal sysselsatta

Tabellen nedan visar att *andelen* sysselsatta i befolkningen på öar generellt sett har varit stabil eller positiv under perioden 1996 till 2000. På öar längs Norrlandskusten har andelarna dock sjunkit något. Kraftigast är ökningen på öar i Östergötlands och Kalmar län.

Studeras istället *antalet* sysselsatta visar sig ett mer varierat mönster. Insjöarna samt Stockholm-Uppsala-Södermanland, som har haft en låg respektive måttlig ökning av *andelen* sysselsatta, har haft en kraftig ökning av *antalet* sysselsatta. (Att inte andelen ökar mer beror följaktligen på att även antalet icke-sysselsatta har ökat.) Även i regionen Västkusten och i Östergötland-Kalmar ökar antalet sysselsatta. På Blekinge-Skånes öar minskar däremot antalet förvärvsarbete med närmare två procent.

TABELL 8. SYSSELSÄTTNING 1996-2000 BLAND 20-64 ÅRINGAR PÅ ÖAR UTAN FAST LANDFÖRBINDELSE.

Region	Andel sysselsatta (i procent)			Antal sysselsatta	
	1996	2000	kvinnor 2000	2000	Förändring 1996-2000 i %
Norrlandskusten	61,5	60,5	60,0	211	-0,5
Stockholm-Uppsala-Södermanland	76,2	77,3	74,6	3 696	+12,0
Östergötland-Kalmar	64,7	69,6	60,3	213	+4,1
Blekinge-Skåne	71,3	70,8	66,1	397	-1,7
Västkusten	78,7	81,2	78,4	8 524	+4,7
Insjöarna	76,1	76,7	73,8	947	+7,1
Riket	72,1	75,2	72,7	3 922 231	+1,4

Källa SCB - RAMS, bearbetad av Glesbygdsverket

Tabellen nedan visar andelen sysselsatta uppdelad på åldersgrupper. Generellt sett är andelen förvärvsarbete på öarna högst bland 30-39-åringarna. Norrlandskusten och Blekinge-Skåne avviker något från detta mönster. Det är dock viktigt att notera att eftersom öbefolkningen är liten till antalet i dessa områden kan ett litet antal personer påverka andelarna kraftigt.

TABELL 9. SYSSELSÄTTNINGSENTENSITET ÅR 2000 EFTER ÅLDERSGRUPPER OCH REGIONER, PROCENT

	16-19 år	20-29 år	30-39 år	40-64 år	65+ år
Norrlandskusten	8,3	75,0	69,2	57,2	1,3
Stockholm-Uppsala-Södermanland	24,5	71,0	84,0	76,4	4,9
Östergötland-Kalmar	13,6	66,7	76,6	68,5	2,6
Blekinge-Skåne	19,5	51,8	66,2	74,0	4,4
Västkusten	24,7	76,7	86,3	80,5	3,1
Insjöarna	21,4	65,6	86,2	75,7	3,0
Samtliga öar	23,8	74,1	84,9	77,9	3,5
Jmf riket	21,9	67,0	80,7	76,1	3,4

Källa: SCB - RAMS; bearbetad: Glesbygdsverket

Arbetslösheten har, liksom i riket i övrigt, minskat från år 1998 till 2000. Den är dock fortfarande högre än riksgenomsnittet i regionerna Norrlandskusten, Östergötland-Kalmar och Blekinge-Skåne.

TABELL 10. ARBETSLÖSHET 1998-2002. 20-64 ÅR

	1998	2000
Norrlandskusten	12,3	10,6
Stockholm-Uppsala-Södermanland	4,0	2,6
Östergötland-Kalmar	6,0	4,6
Blekinge-Skåne	6,7	6,6
Västkusten	3,5	2,9
Insjööarna	4,1	3,1
Samtliga öar	5,6	3,1
Jmf riket	6,0	4,1

SCB: RAMS bearbetad Glesbygdsverket

10.2 NÅGRA GEMENSAMMA KARAKTÄRSDRAG FÖR SKÄRGÅRDENS ARBETSMARKNAD

Förutom fördelningen på de olika näringsgrenarna kännetecknas skärgårdens arbetsmarknad också av hög andel arbetspendlare, kombinationssysselsättningar, många små- och microföretagare - exempelvis inom hantverk och servicenäring samt många säsongarbeten och verksamheter/företagande inom ideell sektor. Under senare år har också datoranvändningen ökat inom flera olika yrken. Datoriseringen innebär ännu inte så många rena nyetableringar av distansarbeten. Men tillgången till tekniken och kunskapen att utnyttja den sprider sig allt mer i skärgården. Det finns exempel på etablering av rena distansarbeten som blivit möjliga tack vare teknikens spridning. Exempel är telefoncentralerna i Stockholms skärgård.

10.2.1 Arbetspendling

I delar av skärgården, där det är nära till fastlandet, är det möjligt att pendla till arbetsplatser iland. Denna utveckling har fått en stor betydelse för att behålla eller öka befolkningsantalet. Mest påtagliga exemplen är öarna i Öckerö kommun utanför Göteborg och Ljusterö och Rindö nära Stockholm. Det återspeglar sig också i tabell 10 som redovisar fördelningen på branscher. Ett annorlunda exempel är idag Sandhamn i Värmdö kommun som blivit en ort man pendlar ut till från andra öar och även från fastlandet

10.2.2 Säsongarbete

Ett annat utmärkande drag för arbetsmarknaden på skärgårdsöarna, främst i Stockholms- och Göteborgsområdet är den stora andelen säsonganställningar, och då inte enbart inom besöksnäringen utan också inom fisket och livsmedelsindustrin. En konsekvens av detta är att arbetsgivarna många gånger är obenäga att satsa på kompetensutveckling av den personal som är tillfälligt anställd. Säsonganställningar medför även bortfall av skatteintäkter, då många säsongarbetare inte är folkbokförda där de har arbete.

Ett annat exempel på säsongarbete är fisket i Bottenviken. Det ligger nere vintertid, vilket inneburit att många öar i Norrbotten numer är bebodda endast säsongvis.

10.2.3 Kombinationsysselsättningar

Utgångspunkten för många skärgårdsbor är att de vill bo i sin skärgård. Kombinationen av präglning på en speciell miljö tillsammans med starka traditioner har stor betydelse. För många är det en självklarhet att söka en kombination av olika sysslor för att kunna få en samlad försörjning. Detta är inte något nytt. Kan eller vill man inte pendla till ett lönearbete blir man egen företagare och då har kombinationsysselsättningar av olika slag alltid varit vanliga i skärgården. Man har utnyttjat de olika förutsättningar som finns.

Av en undersökning som Glesbygdsverket gjort³⁰ framgår att drygt 5 procent av de förvärvsarbetande i Stockholms och Göteborgs skärgårdar hade mer än en anställning under 1999. Detta är ungefär samma andel som i riket som helhet. Om man däremot studerar omfattningen av anställning i kombination med eget företagande visar det sig att dessa skärgårdsområden är överrepresenterade. Denna form av kombinationssysselsättning är dubbelt så vanlig i dessa skärgårdsområden som i riket som helhet. 1,6 procent av de förvärvsarbetande i dessa områden kombinerade anställning med eget företagande mot 0,7 procent i riket som helhet.

Tydligast märks kombinationerna bland egna företagare. Det kan gälla de som gradvis släpper areella näringar och går över mot turism, eller de som har en anställning på deltid kombinerat med eget företagande.

Exemplet Gullholmen-Hermanö

En specialstudie av ön Gullholmen-Hermanö i Bohuslän, med dagliga båtförbindelser året runt, visar att av drygt 80 personer i arbetsför ålder arbetar drygt en fjärdedel på ön, medan resten pendlar till fastlandet. Bland pendlarna finns ca. 30 veckopendlare. Några få av dessa förlägger någon eller några dagars arbete på ön, men inte regelbundet. Andra förlänger helgen (kommer redan torsdagar eller reser först tisdagar) och utträttar administrativt arbete hemifrån eller annat som kan klaras via telefon- och internetuppkoppling.

Bland icke åretruntboende, dvs. de som inte är folkbokförda på ön, är det många som stannar kvar lite extra på ön med hjälp av "distansarbete".

Under turistsäsongen ökar antalet arbetande på ön. Fler skulle kunna få åretruntjobb på ön, i synnerhet hantverkare, men det finns inga bostäder till "normala" priser, vilket bromsar nyinflyttning.

10 av de 80 personerna är mångsysslare, vilket är en betydligt högre andel än vad som redovisas generellt. Dessa kombinerar olika jobb på följande sätt:

- Lantbruk, naturvård, uthyrning av arbetsfordon och arbetskraft.
- Lantbruk, naturvård och stuguthyrning.
- Matlagning (professionell), båtunderhåll och båt vinterförvaring.
- Tidningsbud, småreparationer etc.
- Matlagning (professionell), fiske och försäljning (eget företag).
- Konstnickeri och försäljning, fiske, husrenovering och husbygge.
- Konstnärsvärksamhet och hemtjänst.
- Konferenscenter- och annan affärsverksamhet.
- Eget företag inom sjukvård, studier och viss hemsjukvård.
- Postkontor, administration och bokföring samt hemtjänst.

Exemplet illustrerar att en betydande del av de förvärvsarbetande har sin försörjning från olika arbeten. Eftersom arbetsmarknaden är begränsad och varierar under säsongen skulle sannolikt

³⁰ Glesbygdsverket. Årsbok 2002

inte dessa människor kunnat bo kvar och samtidigt försörja sig om inte denna möjlighet funnits. Likaså hade betydande delar av det näringsliv som finns på ön haft svårigheter med arbetskraftsförsörjning om det inte funnits möjlighet till andra kombinerande försörjningskällor.

Någon närmare statistik kring företagare och företagens struktur finns inte för skärgårdarna.

10.2.4 Social ekonomi, ideell sektor, tredje sektor

Försörjning är ett komplext begrepp, speciellt på landsbygden och i skärgården. Det omfattar redan idag olika former för självhushållning, varu- och arbetsbyte samt gemensamt, obetalt arbete i kombination med lönearbete eller egen företagsamhet. Det ser dessutom olika ut för kvinnor och män. Detta breda försörjningsmönster har haft och har fortfarande betydelse för skärgårdsbefolkningen. Förutsättningen är att man förfogar över naturgivna resurser som mark och vatten för självhushåll.

Skärgårdens attraktionskraft, som till stor del bygger på naturen och de traditionella kulturmönstren, kan växa när förståelsen för de breda försörjningsmönstren ökar. En av de avgörande frågorna för skärgårdens utveckling blir därmed på vilka sätt dessa försörjningsformer kan utvecklas.

Här kommer också begreppet social ekonomi in. Det är ett begrepp som ligger nära den ideella sektorn och kooperativt arbete. Grunden är att människor tar initiativ och sluter sig samman i demokratiska former för att lösa uppgifter av gemensamt intresse, ofta skilt från den offentliga sektorn. Mer om social ekonomi finns på www.socek.se; Svenska institutet för social ekonomi eller på www.kooperativutveckling.org; Föreningen Kooperativ Utveckling.

10.2.5 Inom vilka branscher arbetar människor?

I tabellen nedan visas hur de förvärvsarbetande invånarna på öar fördelar sig på olika näringsgrenar. Observera att tabellen visar inom vilken bransch de som bor på öarna arbetar. Själva arbetsplatsen behöver däremot inte ligga på en ö. Vid jämförelser bör det noteras att i vissa kategorier är antalet förvärvsarbetande lågt. Några få personer kan därför påverka andelarna mycket. Därför presenteras även *antalet* förvärvsarbetande i nedre delen av tabellen.

TABELL 11. ANDEL OCH ANTAL SYSSELSATTA PER NÄRINGSGREN ÅR 2000, NATTBEFOLKNING.

	Norrlandskusten	Stockholm-Uppsala-Södermanland	Östergötland-Kalmar	Blekinge-Skåne	Västkusten	Insjöarna	Samtliga öar	Riket
Andel								
Jord- och skogsbruk, fiske	7,0	1,4	28,6	4,3	2,0	8,5	2,8	1,9
Mineralutvinning, tillverkningsindustri	11,6	9,5	10,0	14,9	17,7	8,7	14,6	19,1
Energi- och vattenförsörjning, avfallshantering	1,9	1,5	0,5	0,7	0,7	0,5	0,9	0,9
Byggverksamhet	3,7	8,1	3,2	5,0	6,4	7,8	6,8	5,6
Handel, transport, kommunikation	14,4	23,1	15,9	14,9	22,4	17,5	21,8	18,8
Hotell och restaurang, pers. tjänster	7,9	8,0	2,3	7,9	5,7	6,2	6,4	6,6
Finansiell verksamhet, företagstjänster	10,2	15,3	10,9	7,9	9,8	8,4	11,1	13,4
Offentlig förvaltning	10,7	8,7	5,5	10,1	4,7	4,8	6,0	5,4
Utbildning och forskning	9,8	7,0	5,9	9,4	8,4	10,1	8,2	8,2
Hälso- och sjukvård, sociala tjänster	18,6	12,3	10,5	16,5	17,8	24,7	16,7	18,0
Oklassificerad	4,2	5,1	6,8	8,4	4,5	2,8	4,7	2,0
Samtliga sysselsatta	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Antal								
Jord- och skogsbruk, fiske	15	54	63	18	177	84	411	77 475
Mineralutvinning, tillverkningsindustri	25	365	22	62	1 572	86	2 132	775 931
Energi- och vattenförsörjning, avfallshantering	4	56	1	3	61	5	130	34 950
Byggverksamhet	8	312	7	21	564	77	989	228 601
Handel, transport, kommunikation	31	889	35	62	1 985	172	3 174	764 179
Hotell och restaurang, pers. tjänster	17	308	5	33	509	61	933	269 526
Finansiell verksamhet, företagstjänster	22	590	24	33	865	83	1 617	545 453
Offentlig förvaltning	23	334	12	42	413	47	871	219 030
Utbildning och forskning	21	270	13	39	746	99	1 188	333 388
Hälso- och sjukvård, sociala tjänster	40	473	23	69	1 576	243	2 424	731 347
Oklassificerad	9	196	15	35	403	28	686	83 085
Samtliga sysselsatta	215	3 847	220	417	8 871	985	14 555	406 2965

Källa SCB, bearbetad av Glesbygdsverket

De fyra branscher som är störst i riket som helhet är störst även bland öbefolkningen. ”Tillverkningsindustrin”, ”Handel, transport, kommunikationer”, ”Finansiell verksamhet och företagstjänster” samt ”Hälso- och sjukvård, sociala tjänster” sysselsätter närmare 65 procent av den arbetande öbefolkningen.

Detta är dock något lägre än i riket som helhet där nivån är 69 procent. Detta orsakas av lägre andelar på öarna för ”Tillverkningsindustrin” (i alla regioner), ”Finansiell verksamhet och företagstjänster”, (lägre i alla regioner utom Stockholm-Uppsala-Södermanland där denna bransch är stor) samt ”Hälso- och sjukvård, sociala tjänster” (lägre i tre regioner, dock inte i regionerna Norrlandskusten, Västkusten och Insjöarna, där näringen är stor). ”Handel, transport, kommunikationer” är undantaget med högre andelar för öarna som helhet. Det är en

följd av att näringen är viktig för öbefolkningen i de befolkningsmässigt tunga regionerna Stockholm-Uppsala-Södermanland och Västskusten.

Tre av de fyra största branscherna är alltså något mindre i skärgården än i riket. Men vilka är då de andra branscherna som ”fyller ut” detta? Jord-, skogsbruk och fiske är större i alla regioner än i riket som helhet undantaget Stockholm-Uppsala-Södermanland samt Västskusten.

Byggverksamheten är stor i Stockholm-Uppsala-Södermanland och Insjöarna samt till viss del i regionen Västskusten. ”Offentlig förvaltning” är större än riket åtminstone i tre regioner, Norrlandskusten, Stockholm-Uppsala-Södermanland samt Blekinge-Skåne. Kategorin ”Oklassificerad”, dvs. den sysselsättning som inte passar in i klassificeringssystemet är större i alla regioner.

Intressant att notera är också den betydelse som ”Hotell, restaurang och personliga tjänster” har för den arbetande öbefolkningen längs Norrlandskusten, Stockholm-Uppsala-Södermanland samt i Blekinge-Skåne.

Det är de tre regionerna som har minst öbefolkning som avviker mest från mönstret med fyra stora branscher³¹. I Östergötland-Kalmar arbetar bara 47 procent av de sysselsatta öborna inom ”Tillverkningsindustrin”, ”Handel, transport, kommunikationer”, ”Finansiell verksamhet och företagstjänster” samt ”Hälsa- och sjukvård, sociala tjänster” mot 65 i riket. ”Jord- och skogsbruk, fiske” sysselsätter däremot närmare 30 procent av öbefolkningen i denna region, vilket kan jämföras med knappt 3 procent på samtliga öar. Längs såväl Norrlandskusten som i Blekinge-Skåne är de sysselsatta mer jämnt fördelade på fler branscher. Exempelvis har ”Offentlig förvaltning” och ”Utbildning” en stor betydelse här. Även här, liksom i andra regioner, utmärker sig dock ”Hälsa- och sjukvård”.

10.3 TRADITIONELLA NÄRINGAR I SKÄRGÅRDEN

De areella näringarna - jordbruk, fiske och skogsbruk – har, utöver direkta inkomstmöjligheter, även stor betydelse för kulturlandskapet, livsmiljön och turismen. Kunskapen om dessa näringar är fortfarande stor i hela området. Det är viktigt att ta vara på denna kunskap och vidareutveckla den så att de traditionella näringarna stärks inför framtiden. De utgör viktiga förutsättningar för en levande skärgård. Vem vill ha en skärgård utan aktivt fiske, utan brukat landskap? Nedan ges en översiktlig bild av utvecklingen inom de specifika näringar som berör skärgården och dess befolkning.

10.3.1 Jord- och skogsbruk

I stora delar av skärgården har den lokala ekonomin länge baserats på ett gårdsbruk med åkerbruk, husdjursskötsel, trädgårdsodling och skogsskötsel. Detta har kombinerats med andra näringsgrenar som fiske, jakt, sjöfart och turism och det är inte alltid lätt att se vad som är huvudnäringen.

Brukandet av jorden

Stora delar av landets kust- och skärgårdsområden består av småbrutna miljöer med berg och magrare hagmarker. I detta småskaliga odlingslandskap har djurhållningen varit inriktad på en ekonomi kring självhushållning. Med ökande befolkning skedde omfattande uppodlingar även av sämre marker och odlingslandskapet i kust och skärgård hade sin största utbredning kring sekelskiftet 1900 och fram emot 1950-talet. Därefter har det på några decennier krympt kraftigt och delvis helt försvunnit. Tack vare kombinationen med fisket kunde man alltid hålla svälten borta och skärgården blev aldrig en emigrationsbygd.

³¹ Kan bero på att ett litet antal personer kan påverka andelarna mycket (en ”slumpfaktor”) men det är inte hela förklaringen.

Sedan 1950-talet har djurhållningen minskat kraftigt på öarna. Transportkostnaderna och svårigheten att bygga upp större djurbesättningar på de splittrade betesmarkerna har gjort att djurhållningen på öarna har en sämre ekonomi. Detta har fått till följd att stora arealer ängs- och betesmark har vuxit igen och att många små ekonomibyggnader blivit överflödiga. Denna utveckling är tydligast i de storstadsnära skärgårdarna samt utmed den kargare Norrlandskusten. I Östergötland-Kalmars skärgård har jordbruket fortfarande en stark ställning.

Det gamla arbetsintensiva, ofta kretsloppsanpassade, jordbruket har idag dock rönt förnyat intresse. Det har en gång lagt grunden för en stor biologisk mångfald, som numera hotas av igenväxningen. Genom jordbrukspolitiken, med dagens konkreta miljöstöd för djurhållningen i kulturlandskapet, finns dock ett ökat intresse hos lantbrukarna. Det är viktigt att bevaka denna positiva utveckling i en tid när jordbrukspolitikens prioriteringar ska omprövas.

Dessutom har flera reservat bildats under senare år, där man vill ha en djurhållning för att hävda markernas kvalitéer. Förutsättningarna för att behålla och utveckla jordbruket i skärgården påverkas av en mängd faktorer. Av största betydelse är att jordbruk bedrivs året runt på öarna. En djurhållning med ett allsidigt nyttjande av åker och betesmark ger bästa resultatet. En ökad inriktning på specialisering med förädling av produkterna och förbättrade lokala försäljningsinsatser kan vara en strategisk inriktning. Ökad samverkan mellan lokala producenter i skärgårdsområdena är viktig för att bygga upp marknader med skärgårdsprodukter.

Det finns stora utvecklingsmöjligheter i att kombinera ökad förädling inom traditionella näringar som jordbruk och fiske med turismsatsningar där natur- och kulturmiljöer är nödvändiga resurser.

Skogsbruk

En stor del av skärgårdens öar är skogsklädda. Tillväxten är ofta god, trots att jordmånen varierar betydligt. Skogen har också alltid nyttjats. I äldre tider gällde det ved för bränsle till uppvärmning av husen, virke till båtbygge, stängsel och husbygge. Stora mängder ved skeppades förr in till städerna, senast under andra världskriget.

Skogsvårdstyrelsen beräknade 1990 att skogsbruket idag är underutnyttjat i skärgården. Skogsmarken i skärgårdarna och de kustnära bygderna uppgick sammanlagt till nära en halv miljon hektar, vilket var 2 procent av landets skogsmarksareal³² Utmed Norrlandskusten var 65 procent av skärgårdens landareal skogbevuxen. För Svealand var det 41 procent och Östra Götaland 34 procent. Sammanlagd areal skogsmark i dessa områden var 74 000 hektar. 80 procent av alla skärgårdsskogar ligger på ostkusten med en koncentration till Uppsala-Stockholms-Södermanlands län. Det finns en stor potentiell avverkningsvolym bara i den årliga tillväxten.

Naturvårdshänsynen kräver både att det bedrivs ett aktivt skogsbruk för att undvika igenväxning och att stor hänsyn tas i brukningsmetoderna. Ökad rådgivning och upprättande av naturvårdsinriktade skogsbruksplaner kan stimulera ökad avverkning. En stor hänsyn i skogsbruket innebär noggrann avverkningsplanering för att skydda landskapsbilden, liksom nyttjande av skonsamma avverkningsmetoder.

Samtidigt kräver skogsbruket att maskiner utnyttjas och då behövs större färjor för att frakta maskiner och för att få iland veden. Transportkostnaderna och den extra restid allt arbete i

³² Skogsstyrelsen (1991). *Skärgårdsskog*

skärgården innebär gör att lönsamheten i avverkningar på öar är betydligt sämre än på fastlandet.

Ett nytt inslag är det ökande antalet små, lätta sågverk som kan vidareförädla virket ute på öarna. Egen skog kan bli plank och brädor med egen insats i tid, men samtidigt utan fraktkostnader som vid inköp av virke från land.

Skötsel av natur- och kulturvårdsområden kan ge ökad försörjning

Betydande delar av skärgårdens attraktiva markarealer har fått status som naturreservat. Ytterligare skyddsområden förbereds. På många håll utformas skyddsområdena i huvudsak av länsstyrelsen. Inom Stockholms skärgård förvaltas huvuddelen av dessa områden av Skärgårdsstiftelsen, se nedan.

Det är viktigt att planeringen av inriktning, skötsel och användning av skyddsområdena i ökad omfattning sker i samverkan med lokala vatten- och markägare och nyttjare, den bofasta befolkningen och dess företrädare. De arbetstillfällen som genereras bör i ökad utsträckning integreras med det lokala näringslivet och tillföras den bofasta befolkningen. Skötsel och produktion bör inordnas som en del i de lokala areella näringarna.

Skärgårdsstiftelsen i Stockholms län

Skärgårdsstiftelsen i Stockholms län äger och förvaltar mark i Stockholms skärgård. Syftet är att bevara skärgårdens egenart, naturvärden och landskapsbild och samtidigt främja utvecklingen av friluftsliv, kultur, rekreation och turism. Stiftelsen arbetar också långsiktigt för en levande skärgård.

Stockholms läns landsting är huvudfinansiär och Stockholms stad och skärgårdskommunerna Värmdö, Vaxholm, Norrtälje, Österåker, Haninge och Nynäshamn hör till huvudmännen. Stiftelsen förfogar över omkring 14 000 ha mark eller ca. 15 procent av all mark i Stockholms skärgård. Över 70 personer är idag knutna till stiftelsens verksamhet som anställda tillsynsmän, naturvårdare och byggnadsarbetare, som jordbruks- eller anläggningsarrendatorer eller som uppdragstagare.

10.3.2 Fiske

Fisket är den exklusiva naturgivna produktionen i skärgården. Fisket har därför alltid haft en central ställning i skärgårdsbornas ekonomi. Det har styrts var man har bosatt sig, vilka båtar man investerat i och en stor del av kustens kultur.

Det generella mönstret i fisket är att från att tidigare ha utnyttjat fiskbestånden med enklare redskap så kan man nu med moderna metoder fiska så hårt att vissa arters förekomst hotas. Utvecklingen inom yrkesfisket innebär också en strukturförändring liknande den som finns inom jordbruket. Från att ha varit 12 000 yrkesfiskare 1948 är det idag ca. 2 000. Den framtida utvecklingen borde gå mot att med ökade kunskaper skapa ett uthålligt fiske. Samtidigt har intresset för fritidsfiske ökat så kraftigt att detta i många insjöar nu är ett lönsamt sätt att förvalta ett fiskevatten. En utmaning för framtiden är att åstadkomma samma utveckling längs kusten.

TABELL 12. LICENSIERADE YRKESFISKARE PER LÄN 2002

Län	Antal
Stockholms län	51
Uppsala län	36
Södermanlands län	44
Östergötlands län	36
Jönköpings län	8
Kronobergs län	6
Kalmar län	173
Gotlands län	68
Blekinge län	220
Skåne län	236
Hallands län	187
Västra Götalands län	916
Värmlands län	24
Örebro län	18
Västmanlands län	26
Gävleborgs län	57
Västernorrlands län	31
Västerbottens län	25
Norrbottens län	68
Jämtlands län	1
Totalt	2 231

Källa: Fiskeriverket

En licensierad yrkesfiskare är inte bara en person som fiskar yrkesmässigt, utan han eller hon har minst två basbelopps årlig inkomst från fiske. Personen får då rätt att utnyttja fler redskap i sitt fiske på allmänt vatten än annars. Han eller hon har också rätt till eventuellt prisstöd på fisk, och ska föra fiskeloggbok som redovisas till Fiskeriverket. Antalet licensierade yrkesfiskare uppgick till 2 231 personer år 2002. Därtill kom 553 olicensierade yrkesfiskare, totalt 2 784 fiskare. 23 av dessa var kvinnor. Medelåldern bland fiskare totalt är 48 år, men 39 år i Göteborg. Detta enligt Fiskeriverkets rapport 2000:1.

Havsfiske och kustfiske

Havsfiske bedrivs i Nordsjön, Skagerrak och Kattegatt, Öresund, Östersjön och i Atlanten.

Traditionellt har de viktigaste arterna i Västerhavet varit torsk, sill/strömming, makrill, gråsej samt kolja, räka och havskräfta. I Atlanten har fisket avsett sill. De viktigaste arterna i Östersjön är torsk, sill/strömming, skarpsill och lax.

TABELL 13. FÅNGSTVÄRDET AV DE VIKTIGASTE FISKARTERNA 2002 FÖRDELAT PÅ LÄN
(1 000 KR)

Län	Havs- kräfta	Lax	Makrill	Räka	Sill	Skarp- sill	Tobis	Torsk	Ål	Övrigt	Totalt
Stockholms län	0	18	0	0	0	0	0	2 142	7	289	2 456
Uppsala län	0	91	0	0	1 955	0	0	515	8	38	2 608
Sörmlands län	0	0	0	0	119	0	0	587	32	20	759
Östergötlands län	0	1	0	0	0	0	0	832	158	238	1 229
Kalmar län	206	1 506	0	0	1 936	1 879	0	24 402	1 188	595	31 713
Gotlands län	0	2 370	0	0	1 227	2 650	0	6 155	1	783	13 185
Blekinge län	387	1 491	0	0	3 175	1 980	0	52 592	199	1 811	61 635
Skåne län	194	572	1	0	24 755	3 343	0	52 100	1 010	3 863	85 837
Hallands län	15 019	5	94	0	20 740	4 183	540	42 271	1 048	13 597	97 497
V. Götalands län	79 244	20	43 624	92 194	186 933	95 574	64 732	76 103	5 009	98 231	741 665
Gävleborg	0	232	0	0	4 058	0	0	910	14	556	5 771
Västernorrlands län	0	290	0	0	727	0	0	86	2	291	1 395
Västerbottens län	0	172	0	0	47	0	0	0	0	266	486
Norrbottnens län	0	549	0	0	1 244	1	0	1 933	0	1 518	5 245
	95 050	7 316	43 720	92 194	246 916	109 611	65 272	260 628	8 677	122 095	1 051 479

Källa: Fiskeriverket

TABELL 14. FÅNGSTKVANTITETEN AV DE VIKTIGASTE FISKARTERNA 2002 FÖRDELAD PÅ LÄN
(TON)

LÄN	Havs- kräfta	Lax	Makrill	Räka	Sill	Skarp- sill	Tobis	Torsk	Ål	Övrigt	Totalt
Stockholms län	0	1	0	0	0	0	0	170	0	7	177
Uppsala län	0	4	0	0	871	0	0	38	0	2	915
Sörmlands län	0	0	0	0	20	0	0	47	1	1	69
Östergötlands län	0	0	0	0	0	0	0	57	3	13	73
Kalmar län	2	52	0	0	1 454	1 372	0	1 752	24	56	4 713
Gotlands län	0	87	0	0	897	2 016	0	455	0	56	3 511
Blekinge län	5	51	0	0	1 205	2 239	0	3 840	4	153	7 496
Skåne län	2	20	0	0	8 470	3 243	0	3 682	18	199	15 636
Hallands län	172	0	7	0	7 282	3 015	432	2 708	24	2 336	15 975
V. Götalands län	825	1	5 092	2 150	75 340	62 394	57 471	4 350	117	30 546	238 288
Gävleborg	0	9	0	0	977	0	0	63	0	30	1 080
Västernorrlands län	0	12	0	0	112	0	0	5	0	15	144
Västerbottens län	0	7	0	0	13	0	0	0	0	15	35
Norrbottnens län	0	21	0	0	185	0	0	152	0	41	399
	1 007	266	5 099	2 150	96 826	74 280	57 903	17 318	192	33 471	288 512

Källa: Fiskeriverket

Kustfiske definieras som ett fiske där fiskebåten dagligen återvänder till hemmahamnen. Fiskeriverket genomförde under 2001 en utredning om kustfisket³³.

Kustfisket har varit och är av stor betydelse i Sverige. Det kustnära yrkesfisket omsätter 245 mkr av den miljard som fisket totalt omsätter i Sverige. Det kustnära fisket fördelar sig med 2/3 på ostkusten och 1/3 på västkusten. Eftersom salthalten varierar från 25‰ i Skagerrak ner till 3‰ i Bottenviken, fiskas ett stort antal arter. Sill/strömming, som förekommer vid alla kuststräckor, har historiskt spelat en dominerande roll för flertalet fiskare. I mitten av 1900-talet minskade dock kustfisket efter denna art i betydelse p.g.a. minskad efterfrågan och lägre priser. Betydelsen

³³ Fiskeriverket, *Småskaligt kustfiske och insjöfiske, 2001*.

av de olika fiskarterna varierar mellan olika kuststräckor. Äl och torsk är viktiga arter för hela kustfisket och andra arter av betydelse är gädda, gös, abborre, lax, sik, siklöja och havskräfta.

En viktig fördel i det småskaliga kustfisket är dess bidrag till sysselsättningen i glesbygder. Vidare är dess inverkan på bestånden i allmänhet måttlig, och det finns fortfarande underutnyttjade resurser av kustarter, som också har en växande marknad. Kustfisket utgår från många platser längs alla kuster, medan havsfisket bara har ett fåtal hemmahamnar i landet, framförallt kring Göteborgs skärgård. Det småskaligare kustfisket är i behov av stöd för transporter och avsättning av fångsterna. Stöd för ökad lokal beredning och förädling kan också bidra till att verksamheterna kan bibehållas eller utvecklas.

Inom vissa skärgårdsområden kommer de stora trålarna ofta i konflikt med de mindre och mer stationära kustfiskarna. För att skydda kustfisket finns en trålgräns innanför vilken trålning ej ska ske. Denna gräns flyttas nu ut på västkusten i fiskevårdande syfte.

Insjöfiske

Det yrkesmässiga insjöfisket bedrivs främst i Vänern, Vättern, Hjälmaren och Mälaren. De viktigaste arterna där är gös, siklöja, lax och äl och kräfta.

TABELL 15. ANTAL FISKEFARTYG OCH GENOMSNIITTSÅLDER PER LÄN

LÄN	Fiskebåtar under 12 m utom trålare		Räktrålare		Fiskefartyg inriktade på pelagiskt fiske		Vitfisk- och kräfttrålare		Garnfiskebåtar över 12 m efter torsk		Garnfiskebåtar över 12 m efter lax		TOTALT	
	antal	snitt ålder	antal	snitt ålder	antal	snitt ålder	antal	snitt ålder	antal	snitt ålder	antal	snitt ålder	antal	snitt ålder
Stockholms län	34	26			1	43	1	41	2	36			38	27
Uppsala län	36	29			1	51							37	29
Sörmlands län	16	32					1	53					17	33
Östergötlands län	26	35											26	35
Kalmar län	151	34			1	45	5	25	10	37	1	43	168	34
Gotlands län	41	37			2	32	1	19	5	44	4	41	53	37
Blekinge län	185	38			6	30	12	29	12	28			215	37
Skåne län	189	27			4	36	14	24	8	33			215	27
Hallands län	72	26			7	40	34	28	1	24			114	27
V. Götalands län	459	25	57	41	52	24	107	25	3	14	1	42	679	26
Gävleborg	66	22			4	26			2	30			72	23
Västernorrlands län	39	22			1	3			1	17			41	22
Västerbottens län	36	22											36	22
Norrbottens län	66	22			41	21	2	25	1	26			110	22
Totalt	1 416	28	57	41	120	25	177	26	45	32	6	41	1 821	28

Källa: Fiskeriverket

Glesbygdsverket har i sitt remissvar över den statliga utredningen från Jordbruksdepartementet om det fria handredskapsfisket, "Utvärdering av det fria handredskapsfisket", SOU 2001:82, förordat en generell fiskevårdsavgift, lokal förvaltning av fiskeresursen samt åtgärder för fångstbegränsning/fiskerestriktioner.

Proposition

En proposition om kust- och insjöfisket lades den 4 december 2003 ”Kust- och insjöfiske samt vattenbruk”³⁴. I propositionen föreslås fyra nya mål för den nationella fiskepolitiken.

- En ekologisk hållbar förvaltning som ska bidra till att återskapa och bevara den biologiska mångfalden och utveckling av ett livskraftigt fiske.
- Kust- och insjöfisket samt vattenbruket och fritidsfisket ska ingå som en del i den regionala utvecklingen.
- Fiskerinäringens miljöorganisationers och andra berörda intressenters inflytande och ställning i förvaltningen av fiskeresurserna ska stärkas.
- Konsumenternas krav på säkra livsmedel, näringsriktig kost samt hållbara produktionsmetoder ska beaktas.

Minst fem pilotprojekt med lokal och regional samförvaltning ska enligt förslaget genomföras. Detta för att stärka fiskenäringens, miljö- och fiskevårdens, forskningens och andra intressenters deltagande i förvaltningen av fiskbestånden. Två av dessa ska vara i insjövatten.

Syftet är att skapa en samsyn mellan olika intressenter för att på det sättet skapa större legitimitet för lagar och regleringar.

I propositionen beskrivs att det behövs ytterligare resurser för fiskevården. En utredning ska därför ta fram nya modeller för finansiering. En möjlighet som ska prövas är att genom en branschöverenskommelse om en mindre avgift på fiskeredskap skapa en fond för fiskevård.

I förslaget pekas på att fiskodling, det s.k. vattenbruket, växer i betydelse för den globala livsmedelsförsörjningen. Ett miljöanpassat vattenbruk kan spela en viktig roll för att tillgodose konsumenternas efterfrågan på fisk. Åtgärder som föreslås är bland andra att tillståndsgivningen moderniseras så att tillstånd grundas på närsaltutsläpp och inte på mängden odlad fisk.

Fritidsfiske

Tillgången på fiskevatten skiljer sig mellan ost- och västkusten. Med traditioner sedan väst- och sydkustens vattenområden hörde till Danmark är fisket fritt här. Något enskilt ägt fiskevatten finns ej på den kusten. Yrkesfisket på den svenska västkusten bedrivs därför sedan länge i konkurrens med fritidsfisket. Det är endast den tillåtna redskapsmängden som skiljer dem åt.

På ostkusten gäller den gamla äganderätten till gårdarna i skärgården. Enskild fiskerätt ger där fiskevattenägaren en möjlighet att fiska själv på sitt vatten eller hyra ut vattnet till någon annan. Införandet av det fria handredskapsfisket 1985 på ostkusten och i de stora insjöarna innebar att en del av fastigheternas värde togs från skärgårdsborna och gavs till alla. Någon ersättning fick inte skärgårdsborna. Allt intresse för fiskevårdande åtgärder upphörde och staten fick ta över kostnaderna för detta. Efter reformen konkurrerar yrkesfisket i viss mån med fritidsfisket, till och med på enskilt vatten. Genom lagen tillförsäkras allmänheten tillträde till handredskapsfiske vid kusterna och i de stora insjöarna.

³⁴ SOU 2003/04:51

Frågan om att ändra i formerna för upplåtelse av fritidsfiske på ostkusten har diskuterats ofta. En övergång till fiskevårdsområden med lokalt ansvar för förvaltning och fiskevårdande åtgärder skulle kunna självfinansieras med fiskevårdsavgifter.

Studie av småskaliga kustfiskares hushållsekonomi

I en studie har hushållsekonomi för nio olika kategorier småskaliga kustfiskare³⁵ i olika delar av Sverige jämförts. För studien har ca. 1 000 familjers inkomstdeklarationer för 1997 använts. Analysen visar att de flesta hushållen är beroende av både näringsverksamhet och inkomst av tjänst. Fiske är den viktigaste näringsverksamheten. Inkomst av tjänst är avsevärt viktigare för hushållsekonomi än rörelseinkomsten. Detta illustrerar en typisk bild av kombinerade företag.

Säl och skarv

Säl, framförallt gräsäl i Östersjön, har på senare år ökat kraftigt i antal. Säl har många gånger lärt sig att vittja yrkesfiskarens redskap. Problemet är så stort att man dels avstår från att sätta ut vissa fasta redskap på Norrlandskusten, dels bygger man om en del redskap med nytt säkrare garnmaterial. Men sälproblemet är så stort att yrkesfiskare har valt att avveckla verksamheten på grund av detta. Ytterligare en åtgärd är att Naturvårdsverket beslutat införa skydds jakt på gräsäl från 2002. Fiskeriverket uppskattar värdet på sälskadorna till ca. 50 miljoner kr per år. Sälskadeersättningen utbetalas som ett rambelopp från Naturvårdsverket till varje länsstyrelse och fördelningen mellan länen bestäms utifrån skadestatistik. www.naturvardsverket.se.

Även skarven anses skada miljön och bidrar till en minskning av fiskbeståndet. EU-direktiv förhindrar allmän jakttid på skarv, men länsstyrelserna kan förordna om skydds jakt.

Naturvårdsverket har antagit en förvaltningsplan för skarv, där det sägs att skarvangrepp på fisk i redskap ska minimeras i första hand genom redskapsutveckling. Bitskador på fisk verkar, enligt Naturvårdsverket, vara störst för insjöfisket, men skador förekommer i samtliga områden där skarvar finns.

10.3.3 Vattenbruk – ett sätt att utveckla en traditionell näring

Odling av musslor, skaldjur och fisk i havet är relativt nya företeelser i Sverige och näringen har haft vissa etablerings- och driftsproblem. Den svenska odlingen av regnbåge hade en topp 1990 med 6 000 ton. 1998 var det 4 500 ton. Ett tiotal odlingar finns i Stockholms skärgård. Som jämförelse kan sägas att det på Åland finns ca. 40 odlingar och på finländska sidan 100 st. I Norge odlar man 390 000 ton till ett värde av 10 mdr kr. Vattenbruksverksamhet finns över hela landet. I regel handlar det om familjeföretag med några få anställda. Antalet anställda beror på om företaget själv bearbetar och bereder sina produkter. Förutsättningarna för verksamheten är goda i skärgårdarna och kan utgöra en resurs för levande landsbygd³⁶. Tillståndsprövningen för vattenbruket är komplicerad eftersom fiskodling klassas som miljöfarlig verksamhet.

Nya, internationella, framväxande odlingsformer av nya arter och alger samt utvecklingen av lokala förädlingsmetoder för havsbruket tillhör områden som kan växa men som idag saknar konkurrenskraftiga etableringsformer. Investeringar i nya produktionsanläggningar för utveckling av nya, förädlade livsmedel och för tekniska och medicinska specialprodukter kommer att kräva olika ekonomiska, tekniska och forskningsinriktade stödinsatser.

Ökad förädling och produktion av miljömärkt fisk är exempel på inriktningar som kan bidra till ökad lönsamhet. Musselodling kan utgöra ett komplement till annan verksamhet för kustbor och kustfiskare. Musselodlingen kan också utvecklas som "fångstgröda" i vatten med rik

³⁵ Båtar mindre än 12 meter.

³⁶ DS 2000:42

planktonproduktion. Den behöver också marknadsföras som en näring med goda framtidsutsikter.

Fiske- och annan odling kan i större skala ensamt bli huvudsaklig försörjningskälla för allt fler skärgårdsbor och i mindre skala en viktig binäring till andra försörjningsformer. I samband med ett förstärkt lokalt inflytande över det kommunala planarbetet kan områden för havsbruk samt fiskodling i insjöområdena avsättas och skyddas. För nya verksamheter kan en övergripande neutral tillämpning av miljökonsekvensanalyser innebära ökade möjligheter till marina och andra odlingar. I likhet med de redan etablerade formerna för havsbruket behöver nya verksamheter klara riktlinjer, tydliga förutsättningar och konkurrensneutrala villkor.

10.3.4 Nationella och internationella regler

Ett nytt EU-fördrag gäller från den 1 januari 2003. Det skiljer inte på det kustnära fisket och havsfisket. Nationerna har störst möjlighet till påverkan i kustområdet och målet är att skydda fiskeresursen genom att nya metoder utvecklas och tillämpas. Territorialvattengränsen vid 12 nautiska mil markerar slutet för det nationella intresset. Där tar havet vid och förvaltningen av havet ligger på en internationell nivå. Inåt land, mellan 12- och 4-mil-gränsen, den s.k. baslinjen, ligger landets ekonomiska zon. Fiskeriverket bestämmer över hur den ska förvaltas. Innanför baslinjens fyramilsgräns finns skärgården och här vill fiskare och vattenägare ha lokal förvaltning. Fiskevårdsområdena har svårt att fungera i sin nuvarande form. Lokala exempel på förvaltningsmodeller och samarbete mellan fiskevårdsområden när det gäller avgifter, bestämmelser m.m. finns.

En ny svensk fiskelag trädde i kraft den 1 juli 2003. De nya reglerna, bland andra riktade fiskelicenser, ger Fiskeriverket ökade möjligheter att reglera fisket. Till exempel kan fisket av regionalpolitiska skäl styras till vissa platser.

Några utredningar och rapporter under de senaste åren har remissbehandlats: ”Svenskt Vattenbruk - en framtidsnäring³⁷”, ”Utvärdering av det fria handredskapsfisket³⁸” och ”Småskaligt kustfiske och insjöfiske - en analys³⁹”. Den sistnämnda utredningen utgör en grundlig genomgång av olika fiskerier där även fiskets ekonomi och marknaden behandlas. I utredningen finns ett antal förslag kring tillträde, förvaltning, tekniska regleringar, avsättning och behov av kunskap med syfte att stödja det kustnära fisket.

Information och senaste nytt om fiske och dess villkor kan fås av Fiskeriverket, www.fiskeriverket.se.

10.4 OFFENTLIG VERKSAMHET

Den offentliga sektorn har precis som i andra delar av landet minskat. Den har dock minskat mer i skärgården än i landet i genomsnitt. Nedläggningen av försvarsanläggningar, neddragningar inom kustbevakningen, sjöräddningen, fyrväsendet m.m. har bidragit till att många statliga jobb försvunnit.

Kommunala jobb inom skola, barnomsorg, renhållning m.m. försvinner också när befolkningsantalet minskar.

³⁷ Ds 2000:42

³⁸ SOU 2001:82

³⁹ Fiskeriverket 2001

En tillväxt av arbetstillfällen inom den offentliga sektorn har en betydelsefull del i utvecklingen av andra arbetstillfällen. De bästa förutsättningarna för en sådan utveckling finns i de delar av skärgården där goda pendlingsmöjligheter förenas med ett differentierat näringsliv. Där är också av naturliga skäl nettoutpendlingen större än inpendlingen. Utlokaliseringen av polisens anmälningssentraler till Ornö, Arholma och Sandhamn är exempel på lyckade satsningar som gett ca. 50 arbetstillfällen på dessa öar. Neddragningen av Sjöpolisen är ett exempel på motsatsen, då många tjänster försvunnit.

Sjöfart

Sjöfart och handel har haft stor betydelse för många kustsamhällen. Den internationella handelssjöfarten har främst haft sin bas i städerna medan kustsjöfarten har varit en utpräglad näring med lokal förankring.

Som ett resultat av den blomstrande sjöfarten i slutet av 1800-talet omvandlades många fiskelägen och strandsittarbosättningar till mer eller mindre renodlade sjöfartssjöfartssamhällen. Det skedde en övergång från binäringsseglation dominerad av fiskare och bönder till en egen sysselsättningsgren med professionella yrkesskeppare och redare.

Den ökade sjöfarten innebar också att produktionen av båtar och skepp fick ett kraftigt uppsving. Under de stora segelfartygens tid var varven många och låg spridda längs hela kusten, dock med koncentrationer kring Göteborg, Karlskrona, Kalmar, Stockholm, Roslagen och i Gävleborgs län.

Sjöfarten har under 1900-talet framförallt koncentrerats till ett begränsat antal större hamnar. Den moderna handelssjöfarten kännetecknas av internationalisering och specialisering, t.ex. för transporter av olja, kol, bilar, massa och trävaror. För många samhällen och städer spelar färjetrafiken en betydelsefull roll. Fritidstrafiken har under de senaste decennierna vuxit kraftigt. Det har ökat kraven på utbyggnad av småbåtshamnar och småbåtsleder. De storvarv som växte upp under efterkrigstiden lades ner under 1980-talet. Flera av de stora hamn- och varvsområdena i städerna tas nu i anspråk och bebyggs med bostäder och kontor. Runt om i landet finns dock små och specialiserade varv kvar, varav en stor andel finns i Stockholmsområdet.

Försvar

Militära angelägenheter har i hög grad präglat många kust- och skärgårdsområden. I egenskap av gränsområden har försvarsanläggningar uppförts i strategiska lägen i kust- och skärgårdsområdena för att skydda eller upprätthålla maktpolitiska och ekonomiska intressen.

Omstruktureringar och nedläggningar inom det svenska försvaret de senaste decennierna har medfört att många anläggningar blivit övergivna och att många arbetstillfällen försvunnit.

Fyr- och lotsverksamheter

I slutet av 1600-talet bildades Lotsverket, under vilket även fyrväsendet lydde. Så småningom blev lotsningen huvudnäringen och fisket bisyssla. Lotsplatserna utmed kusten har inte endast bestått av lotsutkik och lotshemman utan även hamn, bryggor, båthus, sjöbodas m.m. I mitten på 1800-talet när handelsbestämmelserna uppluckrades och i takt med att sjöfarten blev allt mer intensiv ökade trycket på en säkrare sjöfart. Fartygen blev allt större, var mer djupgående och hade dyrare frakter. Farlederna började även trafikeras nattetid p.g.a. kraven på snabbare frakter. Förändringarna ledde till att staten tvingades ta ett större ansvar för sjösäkerheten och medförde en stor byggrusch inom fyrväsendet.

Kring sekelskiftet 1900 dämpades nybyggnationen och istället inleddes ett stort arbete med att modernisera äldre fyrplatser. Fyrarna är numera automatiserade och saknar fast bemanning. Utvecklingen av navigationstekniska hjälpmedel som t. ex. satellitnavigation har inneburit att behovet av fyrarna har minskat för handelssjöfarten. De är dock av stor betydelse som

identitetsbärande landskapselement och som välkända silhuetter fyller de fortfarande en funktion som navigationshjälpmedel för många fritidsseglare. Den sist bemannade fyren – Holmögadd - utanför Holmön i Umeå kommun, avbemannades under våren 2003.

10.5 UTVECKLING AV TURISMEN SOM NÄRINGSBAREN

Det finns inom vissa skärgårdsområden (undantaget överexploaterade områden på väst- och ostkusten) en stor potential i utvecklingen av turism, främst natur- och kulturturism. Denna turism kan ge nya arbetstillfällen samt bidra till att kunskapen om öarna, dess kultur och historia sprids. En utmaning är att försöka sprida turismen över en längre del av året genom olika samarbetsarrangemang och paketlösningar. Idrott och turism som en viktig del i upplevelseturism har också blivit en mer efterfrågad produkt med samarrangemang och paketlösningar för att förlänga säsongen⁴⁰.

Dagens stora turistområden finns längs med större delen av Västkusten och Skånekusten, i Kalmarområdet med Öland, Gotland, skärgårdsområdena i Östergötlands och Stockholms skärgårdar, trakterna kring Höga Kusten och Luleå skärgård.

Utvecklingen av turism sker idag i allt större utsträckning med beaktande av miljökonsekvenser. I Agenda 21-arbetet för turismen sägs bl.a. ”Hållbar utveckling innebär en förbättrad livskvalitet för människor samtidigt som ekosystemets bärförmåga inte överskrids”. Med detta avses en utveckling där ekonomiska, ekologiska, kulturella och sociala konsekvenser vägs samman för att uppnå en hållbar turism.

All turismutveckling som sker bör vara uthållig och miljöanpassad för att inte skärgårdens naturliga förutsättningar ska undermineras. Det innebär att t.ex. lokala turismutvecklingsprogram integreras med en övergripande målsättning och strategi för turismutvecklingen.

Exempel på turismformer som kan utvecklas i skärgården är tema-, kultur- och ekoturism som i sig bygger på ett försiktigt närmande till de attraktioner som lockar.

De känsliga miljöförhållanden som råder i stora delar av skärgården kan stå i motsats till en icke genomtänkt turismutveckling. Med hjälp av lokalbefolkningens kunskaper och inflytande över turismutvecklingen kan nya verksamheter styras till tider och platser så att störningar kan undvikas, trots att gamla verksamheter utvecklas och nya etableras.

Turistdelegationen och Fiskeriverket har i en rapport 1999:5 redovisat förutsättningarna för en utveckling av fisketurismen och påtalar bl. a. vikten av en omfattande samverkan mellan många aktörer, såväl offentliga som privata. I rapporten föreslås åtgärder inom regelverket, fiskevården och utbildning och information mot fisketuristiskt företagande.

⁴⁰ Mål 2 Öarna